

Redaktionelt forord

Marxistisk samfundstænkning i dag

Samfundsvidenskabelig forskning opstår og udvikler sig ikke i et vakuum. Typisk skabes samfundsforskning som en respons på specifikke sociale eller politiske kontekster. Det er en af de centrale indsigter, som den såkaldte videnssociologi leverer. Og denne indsigt gælder også for de seneste årtiers marxistiske samfundstænkning. Murens og sovjetblokkens fald betød, at tæppet i høj grad blev trukket væk under den marxistiske samfundstænkning: Denne ophørte med – som i store dele af 1970'erne og 1980'erne – at udgøre det centrale fikspunkt for megen samfundsforskning. De nye politiske vinde blev bl.a. udtrykt gennem den amerikanske politolog Francis Fukuyamas berømte 1992-bekendtgørelse af historiens afslutning, som henviste til, at liberalismen stod som den absolutte og udfordrede sejrherre efter en lang ideologisk kamp.

Selv om marxistisk tænkning unægtelig blev trængt i defensiven efter murens fald, ophørte den ikke med at eksistere. Men de tilbageværende marxistiske lommer indledte over en bred kam et opgør med tidligere dogmer og revitaliserede dermed den marxistiske tænkning, bl.a. under indtryk af forskydninger inden for kapitalismen. Denne udvikling er blevet forstærket de seneste år. Finanskrisen har i nogen udstrækning diskrediteret den kapitalistiske orden, og der synes igen at være efterspørgsel efter alternativer, hvilket har tilført den marxistiske tænkning ny energi.

Dette temanummer af *Samfundsøkonomen* præsenterer i lyset heraf en række af de neo-marxistiske strømninger, der kan identificeres i det aktuelle samfundsvidenskabelige teorilandskap. Som det vil fremgå, er der tale om perspektiver, som ganske vist har fået ny medvind efter finanskrisen, men som ikke udelukkende kan ses som respons på den. Nogle af de aktuelle marxistiske diskussioner har således rod i debatter, som er pågået i flere årtier.

Nummeret er organiseret omkring en række centrale temaer i marxistisk tænkning (klasse, kapitalismekritik, modstand mv.), men hvor de perspektiver og konkrete tænkere, der præsenteres i nummeret, alle anlægger vinkler, som adskiller sig markant fra de former for marxistisk tænkning, mange i dag forbinder med 1970'erne og 1980'erne.

Nummeret lægger ud med *Gitte Sommer Harrits'* artikel om 'Marxistisk klasseteori: udviklinger og udfordringer'. Som titlen antyder, er Harrits både optaget af at fremhæve den marxistiske klasseteoris egenart og at diskutere en række af de nyere teoretiske strømninger, som har forsøgt at adressere

visse problemer i tidligere marxistisk klasses tænkning. Flere af de teoretiske positioner, Harrits diskuterer, går tilbage til 1970'erne og 1980'erne. Denne periode var også central for udviklingen af et marxistisk perspektiv på rummets (og byens) sociale betydning. Netop dette er temaet for *Anders Lund Hansens* artikel 'Rum, neomarxisme og forandring'. Hansen viser, hvordan marxistiske tænkere har været optaget af, dels at påpege, hvordan rummet (arbejdspladsen, hjemmet, offentlige pladser mv.) er indskrevet i og farvet af kapitalismen, dels at indsigten heri åbner for diskussioner af retten til rum og dermed også til modstandspraksisser, som søger at bryde med kapitalismens produktion af rum.

Modstand, eller rettere opstand, er også det centrale tema for *Mikkel Bolts* artikel 'Opstand, revolution eller rekomposition (af kapitalen)? Marxistiske læsninger af den nye protestcyklus'. Udgangspunktet for Bolts artikel er de senere års protester i Grækenland, Spanien, Brasilien, men også USA (Occupy-bevægelsen), som på forskellig vis har sat spørgsmålstejn ved kapitalismen og navnlig reageret på effekterne af finanskrisen. Bolt præsenterer en række aktuelle teoretiske fortolkninger af disse protester og viser både den variation og de interne spændinger, der kan iagttages blandt nogle af tidens centrale marxister.

Behovet for en omkalfatring af det kapitalistiske system og dets politiske overbygning er også emnet for *Carsten Bagge Laustsens* artikel 'En stærk medicin. Eller hvorfor en reaktivering af Lenin for Slavoj Žižek er vejen ud af demokratiets dødvande'. Som titlen viser, er omdrejningspunktet for Laustsen den slovenske marxist Slavoj Žižek, som i dag har status af regulær akademisk *super star* – også langt uden for marxistiske miljøer. Žižek er kendt for at hudflette den aktuelle sociale og politiske orden ud fra en særegen kombination af filosofi og psykoanalyse, ofte illustreret gennem populærkulturelle eksempler (hvor navnlig Alfred Hitchcocks film er en yndet reference). Laustsen viser, hvordan Žižek i sin kritik af det liberale demokrati argumenterer for vigtigheden af at genintroducere Lenin (ikke Lenon), ikke for, med Laustsens ord, at gentage hans revolutionære galskab, men for at gentænke muligheden for et egentligt alternativ til den gældende politiske orden.

I nummerets sidste artikel, 'Postarbejderismen: neo-marxistisk kritik af den aktuelle kapitalisme', diskuterer *Jan Lohmann Stephensen* en indflydelsesrig gruppe af italienske marxister, som tager udgangspunkt i, at kapitalismen har undergået en transformation fra industriel (fordistisk) til postindustriel

(post-fordistisk) organisering, bl.a. understøttet af nye digitale teknologier. Stephensen viser, at den marxistiske analyse af denne forandring hæfter sig ved, at kapitalismen gennem denne transformation griber endnu dybere ind i livet end tidligere. I lighed med flere af de øvrige artikler rejser spørgsmålet om modstand sig derfor også i forlængelse af den aktuelle kapitalismekritiske analyse.

Som ovenstående antyder, viser nummeret, at der er visse overlap mellem nogle af de aktuelle diskussioner, men også at

der kan påpeges en lang række forskelle i fokus, radikalitet og genre. Marxistisk samfundstænkning i dag er ganske enkelt mange ting, men ikke mindst finanskrisen har betydet, at den ikke er ligegyldig.

Til slut skal der rettes en tak til de eksterne referees, som har læst og kommenteret nummerets bidrag.

Christian Borch
Gæsteredaktør

Marxistisk klasseteori: udviklinger og udfordringer

Artiklen diskuterer marxistisk klasseteori og peger på, at denne er udfordret på spørgsmålet om det senmoderne samfunds konfliktlinjer, men samtidig fremhæves den unikke forståelse af udbytningsrelationer og teoriens kritisk-normative potentiale.

GITTE SOMMER HARRITS

Lektor ved Institut for Statskundskab,
Aarhus Universitet

Spørgsmålet om sociale klasser og klassekonflikter har stået centralt i mere end 100 års diskussioner inden for den marxistiske samfundsteori, ligesom Marx' forståelse af konflikten mellem arbejdere og kapitalister fremstår som et af marxismens vægtigste bidrag til både samfundsvidenskaberne og europæisk politisk historie. Men samtidig er klasseteorien et af de områder af marxistisk tænkning, der har budt på de største udviklinger og udfordringer. I denne artikel præsenteres og diskuteres nogle af disse.

Diskussionen fokuserer på spørgsmålet om den marxistiske klasseteoris egenart, der generelt kan siges at bestå i en *forklaring* på samfundets grundlæggende uligheds- og konfliktstrukturer, forstået på den måde at der ikke blot præsenteres en beskrivelse af eller et skema for, hvem der tilhører hvilke klasser, men også en teori om årsagen til og indholdet i klasserelationen. Den amerikanske neo-marxist Erik Olin Wright har formuleret det på den måde, at weberianske klasseteorier især søger at iagttage, hvad det mennesker 'har' (dvs. ejer) betyder for det, de gør. Men med den marxistiske klasseteori kan man også iagttage og forstå, hvad mennesker må gøre, for at opnå det, de har. Og på den måde har den marxistiske klasseteori en unik dimension, som ingen andre klasseteorier kommer i nærheden af, nemlig en teori om de helt grundlæggende relationer og konflikter, der skabes, når mennesker fremstiller midlerne til livets opretholdelse.

Samtidig kan man sige, at denne fastholden af det produktive arbejde og udbytningsrelationer udgør en udfordring for den

marxistiske og neo-marxistiske klasseteori. Disse udfordringer og mulige svar herpå vil artiklen også tage op til diskussion.

Klasseteorien hos Marx

Det kan synes en smule overraskende, at klasseteorien tilsyneladende er et af de bidrag fra Marx' værker, der har vundet størst udbredelse. For der findes ikke nogen velbeskrevet og præcis klasseteori fra Marx' hånd. Arbejdet med klasseteorien blev godt nok påbegyndt og kapitel 52 i 3. bind af *Kapitalen* har titlen »Klasserne« (Marx 1972: 1137-1138). Her skriver Marx blandt andet:

Ejerne af den blotte arbejdskraft, ejerne af kapital og ejerne af jord, hvis respektive indkomstkilder er arbejds løn, profit og jordrente, danner de tre store klasser i det moderne samfund, der beror på den kapitalistiske produktionsmåde. (Marx 1972: 1137)

Men efter ca. halvanden side skriver Engels, der udgav 3. bind af *Kapitalen* efter Marx' død: »Her afbrydes manuskriptet«. Forståelsen af Marx' klasseteori må derfor baseres på de steder i forfatterskabet, hvor klassebegrebet anvendes i anden sammenhæng, herunder især i analyserne af det kapitalistiske samfund (Marx 1970; 1971; 1972).

Som det fremgår af ovenstående citat, er det relationen til produktionsmidlerne, der definerer de sociale klasser i Marx' forståelse, og Marx fremhæver forholdet mellem de »direkte producenter« og ejerne af produktionsmidlerne som centralt. I alle samfund vil det nemlig være sådan, at mennesker produ-

cerer mere, end hvad der kræves for at opretholde et eksistensminimum, dvs. at der produceres et merprodukt. Endvidere vil det være sådan, at nogle grupper i kraft af kontrollen over produktionsmidlerne vil være i stand til at tilegne sig dette merprodukt, der således er frugterne af andres arbejde .

Denne udbytningsrelation mellem de direkte producenter og en herskende, udbytende klasse vil i ethvert samfund udgøre den grundlæggende klassekonflikt. Det gælder mellem »fri mand og slave, patricier og plebejer, baron og livegen, lavsmeester og svend, kort sagt: undertrykkere og undertrykte« som det hedder i Det kommunistiske partis manifest (Marx og Engels 1976: 26-27).

I det kapitalistiske samfund eksisterer klassekonflikten således mellem arbejderne, der kun ejer deres egen arbejdskraft, og kapitalisterne, der ejer og kontrollerer produktionsmidlerne. Men det kapitalistiske samfund er desuden karakteriseret ved både et hidtil uset overskud af materielle goder og af det forhold, at merproduktet med pengeøkonomien nu fremstår som *mer-værdi*. Det betyder for det første, at fordelingen af netop *mer-værdien* bliver interessant for forståelsen af klasserelationerne, og for det andet at udbytningsforholdet mellem arbejdere og kapitalister bliver sværere at gennemskue, fordi kapitalisternes udbytte (profit) fremstår som produkt af deres investeringer.

For det tredje hævder Marx, at klassekonflikten i det kapitalistiske samfund er karakteriseret ved et nyt styrkeforhold mellem klasserne, idet det for første gang i historien er sådan, at den udbytende klasse, dvs. arbejderklassen, udgør et flertal i samfundet (Marx og Engels 1976: 27, 37). Dette forhold synes samtidig afgørende for Marx' forståelse af klassekonfliktens politiske betydning.

For Marx er nemlig ikke blot interesseret i at forstå klassernes indbyrdes forhold; han er også interesseret i at forstå, hvordan klassekonflikten rummer kimen til samfundets forandring, når (eller hvis) arbejderklassen mobiliseres i kampen mod udbytning og dominans. Et enkelt sted spidsformuleres dette som forventningen om den uafvendelige transformation af arbejderklassen fra en »klasse an sich« til en revolutionær »klasse für sich« (Marx 1976b: 248), men andre steder rummer Marx' klasseteori en langt mere nuanceret forståelse af, hvordan politiske kampe involverer skiftende alliancer med andre klasser, klassefraktioner og grupperinger som fx bønder, småborgere, finanskapitalister og akademikere (Marx 1976a; 1976b). Dermed er det også klart, at Marx på ingen måde påstår, at samfundet kun består af to klasser, idet der i alle konkrete samfund altid vil eksistere langt flere klasser og klassefraktioner. Påstanden er snarere, at de to klasser – arbejdere og kapitalister – fordi de er relateret til det kapitalistiske samfunds grundlæggende struktur, udgør den vigtigste og mest dynamiske klassekonflikt, og derfor vil være dominerende for samfundets politiske praksis.

Alligevel kan man sige, at det i Marx' oprindelige formulering af klasseteorien er fundamentalt uklart, hvorvidt andre klasser

kan indtage mere end en perifer rolle i samfundets klassekonflikt. Netop dette spørgsmål er da også blevet omdrejningspunktet for flere årtiers diskussioner blandt neomarxistiske klasseteoretikere.

Den neo-marxistiske diskussion om middelklassen

Kernen i »problemet med middelklassen« er, at op mod 90 % af alle mennesker i de fleste vestlige lande er lønmodtagere, og derfor i det simple marxistiske klasseskema må betragtes som arbejdere. Alligevel fremstår denne forståelse som intuitivt utilstrækkelig, ikke mindst hvis klasseteorien skal bruges til at forstå politiske konflikter og dannelsen af klassebevidsthed. Derfor er diskussionerne om middelklassen fokuseret på at tilvejebringe teoretisk funderede forslag til »klasserelevante skel blandt lønmodtagerne« (Wright 1997: 19). Der findes mange deltagere i disse diskussioner, men vi skal her fokusere på to af de mest centrale, nemlig hhv. den græsk fødte samfundsteoretiker Nicos Poulantzas og den amerikanske sociolog Erik Olin Wright (se også Harrits 2014: kap. 3), samt kort se på et par nyere bidrag.

Poulantzas var inspireret af Lois Althusser og den franske strukturmarxisme, herunder især forståelsen af økonomien som determinerende »i sidste instans« (Althusser 1969: 234). I relation til klasseanalysen baner denne forståelse vejen for et klassebegreb, der ikke kun defineres ved relationen til produktionsmidlerne, men også ved politiske og ideologiske strukturer. Udgangspunktet for Poulantzas er her en præcisering af relationen mellem ejerne af produktionsmidlerne og de direkte producenter. Reelt er der nemlig tale om to relationer: for det første en relation, der handler om kontrollen over de konkrete arbejdsredskaber og dermed det arbejde, der udføres; for det andet en relation, der handler om ejendomsretten og dermed retten til fordelingen af merproduktet eller *merværdien*.

I middealderen var disse to relationer adskilte, idet arbejderne selv havde kontrollen over arbejdsredskaberne. Dermed var udbytningen i middelalderen afhængig af ideologiske og politiske praktikker (fx forskellige former for straf) for at sikre overførslen af merproduktet fra bønderne til godsejerne (Poulantzas 1973; Ougaard 2011), og disse ideologiske og politiske praktikker konstituerede forskellige klasser, herunder fx præster og statsansatte embedsmænd. På samme måde peger Poulantzas på, at forskellige ideologiske og politiske forhold er medkonstituerende for klasserelationerne i det kapitalistiske samfund.

Vigtigst er her forholdene i middelklassen. Ifølge Poulantzas er det således karakteristisk for det traditionelle småborgerskab (selvstændige bønder, håndværkere og handlende), at de både kontrollerer og ejer produktionsmidler, idet de typisk ikke ansætter anden arbejdskraft. Dette traditionelle småborgerskab befinder sig således i en form for mellemposition mellem kapitalister og arbejdere.

Men dette er også tilfældet, for det Poulantzas kalder det »nye småborgerskab«. Denne klasse er nemlig lønmodtagere, men

adskiller sig fra arbejderne på den måde, at de ikke udfører produktivt arbejde, dvs. arbejde der producerer merværdi (Poulantzas 1978: 191ff). Det gælder arbejde inden for den offentlige sektor, forskning, bankvirksomhed, markedsføring mv. Samtidig understøttes denne forskel af den ideologiske son-dring mellem manuelt og ikke-manuelt (håndens og åndens) arbejde, idet det nye småborgerskab fx fremstår som indeha-vere af viden, intelligens og personlighed og dermed som mere privilegerede end arbejderne (Poulantzas 1978; Ougaard 2012: 95-96). Hertil kommer det Poulantzas kalder sociale kate-gorier, dvs. forskellige klassefraktioner, der ikke i økonomisk forstand er klasser, men som er defineret ved deres relation til staten eller deres ideologiske funktion i samfundet, dvs. fx embedsmænd, undervisere og militær (Poulantzas 1973).

Opsummerende kan man sige, at Poulantzas løser problemet med middelklassen ved at foreslå to former for småborgerskab, defineret ved enten ejerskab til egne produktionsmidlerne, eller ved udførelsen af ikke-produktivt, ikke-manuelt arbejde. Det betyder omvendt, at betegnelsen arbejderklasse reserveres til alle produktive, manuelle arbejdere, idet klassepositionen for ikke-produktive, manuelle arbejdere (som fx rengøringsassi-stenter) er uklar.

Samtidig antydes det med betegnelsen det »nye småborger-skab«, at de politiske alliancer og konflikter ikke er entydige. Som det har været tilfældet med det traditionelle småborger-skab, herunder især bønderne, er det således et åbent spørgs-mål, om middelklassen vil indgå i »progressive« alliancer med arbejderne, eller i konservative alliancer med borgerskab og ka-pitalister. I det hele taget understreger Poulantzas spørgsmålet om politiske konflikter som langt mere kontingent, end hvad der var tilfældet hos Marx, og det bliver derfor en selvstæn-dig opgave for klasseanalysen at interessere sig for konkrete klassekampe og konflikter i forskellige politiske konjunkturer, herunder for hvordan staten bliver til en politisk kampplads. Alligevel er det dog nogle helt bestemte politiske konflikter, Poulantzas her tænker på, nemlig de politiske konflikter der har at gøre med en mulig socialistisk transformation af det kapitali-stiske samfund.

Hvor Poulantzas nedtoner betydningen af samfundsstrukturerne til fordel for ideologiske og politiske strukturer, tilbyder Wright en forfinet analyse af netop *klassestrukturen* som den mekanisme, der producerer klasser og klasserelationer (fx Wright et al. 1989; 1994). Wright insisterer samtidig på, at grundlaget for en marxistisk klasseteori er begrebet om udbytning, selvom han afviser Marx' arbejdsværdilære og merværdi-teori som problematisk (Wright 1997: 14-17; se også Wright 1985). I stedet præsenterer han en bredere forståelse af ud-bytning som gensidig afhængighed mellem forskellige klassers materielle interesser inden for en økonomisk relation (Wright 1997: 10), eller mere præcist at en klasse i kraft af kontrollen med et samfunds produktionsressourcer »lever af«, at en anden klasse arbejder for dem, idet denne anden klasse samtidig er tvunget til at arbejde for at overleve.

Herudover understreger Wright forskellen mellem abstrakte klasserelationer knyttet til en produktionsmåde, og klasserela-tioner knyttet til en konkret samfundsformation, der typisk indeholder flere forskellige produktionsmåder (Wright 2005). Og dette forhold komplicerer klasserelationerne. I modsætning til Poulantzas' inddragelse af ideologiske og politiske forhold fastholder Wright dog, at det især er to strukturelle forhold, der er væsentlige for forståelse af det konkrete samfund i dag, nem-lig fordelingen af henholdsvis autoritet og færdigheder (Wright 1997; 2005).

Autoritet dækker over forskellige organisatoriske ressourcer og ledelsesbeføjelser, der på forskellige måder påvirker forholdet mellem kapitalister og arbejdere. Dels varetages dele af dominansforholdet mellem kapitalister og arbejdere af mellem-ledere (managers), der hermed placeres i en modsætningsfyldt position inden for klasserelationerne. Dels modtager disse mellemledere en højere løn – en såkaldt »loyalitäts-præmie« – for at fastholde loyaliteten over for kapitalisterne. Mere præcist betyder det, at mellemlederne reelt modtager noget af den merværdi, arbejderne producerer, og Wright kalder derfor mellemledernes klasseposition for en privilegeret tilegnelsespo-sition.

Figur 1: Wrights typologi for klassestrukturen i kapitalistiske samfund

	Ejer	Ansatte			Relation til autoritet:
Mange ansatte	Kapitalister	Ekspertledere	Uddannede ledere	Ufaglærte ledere	Ledere
Få ansatte	Små arbejdsgivere	Ekspert-supervisors	Uddannede supervisors	Ufaglærte supervisors	Supervisors
Ingen ansatte	Småborgerskab	Ekspert	Uddannede arbejdere	Ufaglærte arbejdere	Ikke-ledere
Relation til knappe kompetenceressourcer:		Ekspert	Faglært	Ufaglært	

Kilde: Wright (1997: 25)

Udover autoritet er *færdigheder*, siger Wright, helt afgørende for den kapitalistiske produktion. Og da færdigheder er en knap ressource, samtidig med at højt kvalificeret arbejdskraft kan være svær at overvåge, så befinder de såkaldte eksperter sig i en strategisk privilegeret position, der er at sammenligne med mellemedernes. De modtager derfor også en højere løn, der består af både en »færdighedspræmie« og »loyalitäts-præmie«, og de befinder sig dermed også i en privilegeret tilegnelsesposition.

Som det fremgår af figuren, så nuancerer Wright altså forståelsen af middelklassen og klasserelationerne generelt ved at indføre skel relateret til autoritet og færdigheder, idet han også samtidig fastholder en forståelse af det »gamle« småborgerskab, som de der ejer produktionsmidler uden at ansætte arbejdskraft. Sammenlignet med Poulantzas har Wright et lidt mere inklusivt begreb om arbejderklassen, idet alle manuelle (ufaglærte) arbejdere vil indgå her, dvs. også rengøringsassistenter og andre ansat i serviceindustrien.

Wright insisterer desuden på, at klasseteoriens ærinde er at undersøge sammenhængen mellem de strukturelle klassepositioner og forskellige andre forhold, herunder især individuel klassebevidsthed, politiske holdninger, vælgeradfærd, kollektiv mobilisering og polarisering af politiske klasse-alliancer. Dermed er Wright et stykke fra Poulantzas' forståelse af klasserelationerne som kontingente, selvom han dog gør behørigt opmærksom på, at individuelle og kollektive handlinger altid vil »virke tilbage« på klassestrukturerne (Wright 1997: 373ff).

Post- og neo-marxistiske bidrag

De neo-marxistiske diskussioner om middelklassen fortsatte et godt stykke op gennem 1980'erne og 1990'erne med Wright som den mest indædte deltager. Men samtidig begyndte også andre diskussioner at forme sig. For det første markerede udgivelsen af Ernesto Laclau og Chantal Mouffes *Hegemony and Socialist Strategy* (1985) en post-strukturalistisk udfordring til marxismen i, hvad forfatterne selv benævnte en post-marxistisk vending. Og for det andet er der i de seneste ti år leveret forskellige bud, der genoptager kernen i den marxistiske klasseteori, nemlig forholdet til det produktive arbejde.

Udgangspunktet for Laclau og Mouffe var en kritik af den marxistiske traditions iboende essentialisme, herunder især tendensen til en reduktionsistisk forståelse af det sociale som givet af økonomiske strukturer, og forståelsen af arbejderklassen som en universel klasse (Laclau og Mouffe 1985: 75ff; 1987). I stedet for at interessere sig for klasser som strukturelle eller sociale størrelser, peger Laclau og Mouffes diskursteori således i retning af det politiskes primat og kontingens. Klasserne skabes så at sige i de politiske kampe, og det er derfor ikke givet på forhånd eller uden for disse politiske kampe, hvad indholdet i eller konturerne af klassekampen er.

Kernen i diskursbegrebet er en understregning af, hvordan mening altid kun stabiliseres delvist og midlertidigt, og hele tiden genforhandles i diskursive interventioner (Laclau og Mouffe

1985; Torfing 1999). Politiske diskurser konstrueres således altid på baggrund af en række allerede etablerede og mere eller mindre stabiliserede praktikker og diskurser (Laclau 1990: 33-35), og vil omvendt altid kun stabiliseres midlertidigt. I en diskussion om klasseteori er konsekvensen af denne diskursteoretiske vending, at det ikke længere er interessant at diskutere, hvordan klasserne »ser ud« eller »er«. I stedet må man spørge til, hvordan politiske og hegemoniske alliancer og projekter skabes, udvikles og forandres. Dermed udfordres den marxistiske klasseteoris fokus på klasser og klassekamp i forståelsen af samfundets transformation og centrale politiske konflikter.

Med udgangspunkt i en tilsvarende kritik af marxismens reduktionisme præsenterer Stephen A. Resnick og Richard A. Wolff en radikalt anderledes reformulering af klasseteorien, der i stedet for at bevæge sig mod en post-marxistisk og diskursteoretisk forståelse, forsøger at revitalisere kernen i Marx' klassebegreb som forholdet mellem produktivt og ikke-produktivt arbejde (Resnick og Wolff 2006; se også Gibson-Graham, Resnick og Wolff 2000; 2001).

Klasseteorien fokuseres hos Resnick og Wolff på den såkaldt primære klasserelation som forholdet mellem dem, der producerer merværdi og dem, der tilegner sig merværdi (den fundamentale klassekonflikt), mens alle relationer knyttet til fordelingen af merværdi betegner sekundære eller såkaldt subsumerede klasserelationer. I modsætning til både Poulantzas og Wright, der søger at udvide og nuancere forståelsen af klasserne med flere forskellige klassepositioner, så fastholder Resnick og Wolff altså et meget snævert klassebegreb. Argumentet herfor er blandt andet, at man kun sådan kan bevare den marxistiske klasseteoris egenart, idet teorierne fra både Poulantzas og Wright blander forhold som udbytning (knyttet til produktionen af merværdi), ulighed (knyttet til fordelingen af ressourcer) og dominans (knyttet til samfundets fordeling af magt) sammen.

Men samtidig fremhæver Resnick og Wolff, hvordan et snævert klassebegreb må ses i sammenhæng med en udvidet analyse af både de sekundære klasserelationer knyttet til fordelingen af varer og merværdi og en række ikke-klassebaserede sociale relationer fx forbundet til samfundets ideologiske reproduktion, og de præsenterer blandt andet nogle interessante og nytænkende analyser af forholdet mellem omsorgsarbejde og lønarbejde.

Endelig kan man også se antydningen af en neo-marxistisk klasseteori hos Hardt og Negri, der med deres analyser af arbejdslivets forandring og det immaterielle arbejdes fremvækst ophæver sondringen mellem det produktive og det uproduktive arbejde, men samtidig fastholder en forståelse af kapitalismens udbytning af ikke bare arbejderne men hele »multituden« (Hardt og Negri 2000; 2009; se også Christensen, Nielsen og Poulsen 2012). I modsætning til Resnick og Wolff sker der således her en markant udvidelse af klassebegrebet og især en universalisering af begrebet om arbejderklassen til at omfatte store dele af befolkningen, men i modsætning til Laclau og Mouffe sker dette ikke i en diskursteoretisk vending, men med

fastholdelse af både arbejde og kapitalisme som kerne-elementer i klasseteorien.

En ikke-marxistisk udfordring

Afslutningsvis skal vi se på en udfordring til klasseteorien, der bevæger sig væk fra den marxistiske tradition, nemlig klasseteorien hos den franske sociolog Pierre Bourdieu. Problemet for den marxistiske klasseteori er især, siger Bourdieu, at den ensidigt fokuserer på økonomiske strukturer som konstituerende for klasserelationerne, og dermed overser både andre former for strukturer og klassernes symbolske dimension (Bourdieu 1985).

Bourdieu er således delvist på linje med den marxistiske tradition i at insistere på, hvordan klassernes er givet i og med samfundets strukturelle orden, men han understreger samtidig, hvordan denne orden bør forstås multidimensionalt. Udgangspunktet er et radikalt udvidet begreb om kapital og arbejde, idet kapital defineres som »akkumuleret arbejde«, dvs. alle former for ressourcer, der kan akkumuleres, gemmes og senere bringes i anvendelse på en fordelagtig måde. Dermed kan kapital være fx økonomisk, kulturel eller social, ligesom kapital kan antage både fysisk, kropslig og institutionel form (Bourdieu, 1986; Harrits 2014: kap. 6; Broady 1991: 169-224).

Med dette multidimensionale klassebegreb kan Bourdieu præsentere begrebet om det sociale rum, der samtidig præsenterer hans forståelse af klasser:

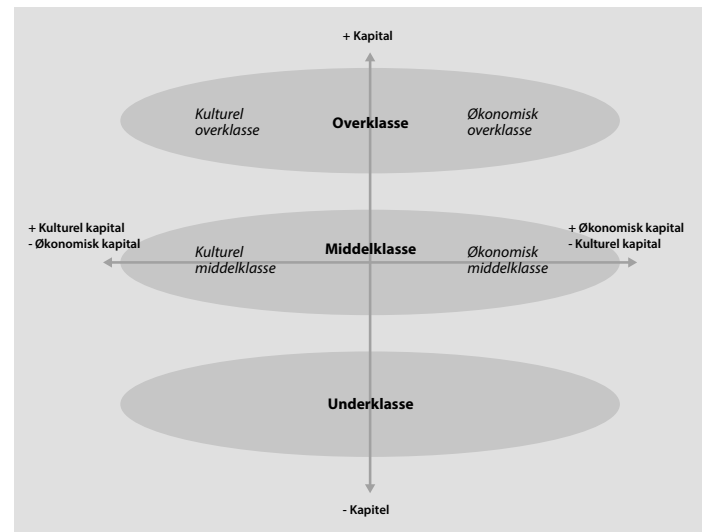
At konstruere det sociale rum, denne usynlige virkelighed der ikke kan vises, men som organiserer agenternes praktikker og repræsentationer, er på en og samme tid at skabe muligheden for at konstruere teoretiske klasser, der er så homogene som muligt ud fra de vigtigste determinanter af praktikkerne og alle deres relaterede egenskaber (Bourdieu 1998: 10).

Det sociale rum udgøres altså af fordelingen af forskellige former for ressourcer, eller kapital, og det er Bourdieus påstand, at de sociale rum i vores aktuelle vesteuropæiske samfund er struktureret af to primære forskelle: For det første forskellen mellem dem, der har meget, og dem der har lidt samlet kapital (*kapitalvolumen*); for det andet forskellen mellem dem, hvis kapital især udgøres af kulturel kapital og dem, hvis kapital især udgøres af økonomisk kapital (*kapitalsammensætning*) (Bourdieu 1984: 99ff; 1998: 1-13).

På nogle måder ligger Bourdieus klassemodel tæt på Wrights forslag om også at tage hensyn til færdigheder i forståelsen af klassestrukturen. Men hvor Wright ser færdigheder (og autoritet) som relevante *inden for* relationen mellem kapital og arbejde, argumenterer Bourdieu for, at kulturel kapital (og andre former for kapital) udgør et *alternativ til* økonomisk kapital. Kulturel kapital er hos Bourdieu derfor også grundlaget for en kulturel overklasse og ikke kun – som hos Wright – relevant i middelklassen. Samlet kan man altså sige, at Bourdieus teori

om kapital, klasser og det sociale rum udfordrer marxismens analyse af samfundets grundlæggende struktur.

Figur 2: Bourdieus klassemodel

Videre peger Bourdieu også på, hvordan klasser aldrig kun kan forstås strukturelt. Klasserne i det sociale rum er nemlig at forstå som »klasser på papiret« (Bourdieu 1985: 725-727), der først får deres sociale eksistens i den praksis, der produceres. Klasserne får således betydning for dannelsen af habitus, dvs. systemer af dispositioner formet af vores sociale historie og erfaringer (Bourdieu 2005: 221). Habitus omfatter således bl.a. kropsliggjorte vaner, orienteringsmåder, kognitive skemaer, æstetiske smagspræferencer og værdisæt, der til sammen vil skabe en tilbøjelighed til at indgå i bestemte praktikker og træffe helt bestemte valg (Bourdieu 1990: 53).

Samtidig vil de praktikker, som skabes i kraft af habitus, have en tendens til at forme forskellige kollektive livsstile, hvormed klasserne får en symbolsk dimension. Klassernes eksisterer således ikke kun som strukturelle positioner, men også som forskellige grupperinger af levet liv, og som forskellige symbolske kategorier (fx »de ny-rige«, eller »cafe latte-segmentet«). Denne symbolske – og diskursive – dimension er endvidere ikke kun resultatet af strukturelle forhold, men får en selvstændig autonomi og betydning, bl.a. for fordelingen af ressourcer (Bourdieu 1984: 483-484). Men hvor diskursteorien udfordrer den marxistiske klasseteori ved at insistere på, at politiske-hegemoniske diskurser kan skabe sociale relationer, der udvider Bourdieu så at sige udfordringen til også at gælde symbolske praktikker og kampe *uden* en egentlig politisk-strategisk dimension, herunder fx praktikker inden for kunst, kultur og hverdagsliv i bred forstand. Klassernes skabes så at sige også i køkkenet, på fodboldbanen eller i skolens klasseslokaler.

Sammenfattende kan man sige, at Bourdieu fastholder kapital og arbejde (i udvidet forstand) som det strukturelle grundlag for klasserne, men samtidig insisterer på, at symbolske udvekslinger og statusforhold leverer et autonomt og ikke-reducerbart

bidrag til klasserelationerne. Dermed bliver det ikke udbytningsrelationen knyttet til produktionen af merværdi, der er konstituerende for klasserne, men i stedet de værdi- og omvekslingsrelationer, kapitalformerne indgår i, som udgør kernen i Bourdieus teori (se Savage, Warde og Devine 2005). Bourdieu bevæger sig således udover den neo-marxistiske tradition i dialog med af en række andre ikke-marxistiske bidrag som vi ikke skal diskutere her (fx Goldthorpe 1992; 2000; 2002; Goldthorpe og Marshall 1992; Parkin 1979; Grusky og Galescu 2005; Grusky og Weeden 2001; Lamont 1992; 2000; 2012).

Den marxistiske klasseteoris utilstrækkelighed og nødvendighed

Som det er fremgået, udfordres og udvikles den marxistiske klasseteori altså fra flere steder. I første omgang har udfordringen især handlet om Marx' to-klasse-model og spørgsmålet om middelklassen, hvor udviklingen både har peget imod en øget vægt på politiske og ideologiske kampe (Poulantzas) og på inddragelsen af flere forskellige strukturelt funderede ressourcer (Wright). Videre har diskursteorien radikaliseret forståelsen af de politiske konflikters og alliancers kontingens, og understreget hvordan klasser ikke skaber, men skabes i de politiske konflikter, mens nyere neo-marxistiske bud har genskabt fokus på arbejdet som omdrejningspunkt for klasseteorien. Og endelig har Bourdieus forståelse af det multidimensionale sociale rum udfordret marxismens insisteren på økonomiske kapitalrelationer (eller måske snarere produktionsrelationer) som primære i det moderne samfund.

Udviklingen kan på den ene side siges at pege på, hvordan Marx' klasseteori rummer en grundlæggende *utilstrækkelighed*. Især kan man sige, at teorien har været udfordret i forståelsen af det senmoderne samfunds (politiske) konfliktlinjer, der kun

vanskeligt kan knyttes til relationen mellem kapital og arbejde i traditionel forstand. Men samtidig peger diskussionen på den marxistiske klasseteoris egenart og dermed *nødvendighed*. For uanset at andre klasseteorier er bedre i stand til at forklare aktuelle (politiske) konflikter, så er den marxistiske klasseteori fortsat alene om at tilbyde en teori om udbytningsrelationer.

Man kan pege på, at en adækvat forståelse af sådanne relationer og udbytningsforhold i dag må involvere en forståelse af en global politisk økonomi og af de globale relationer mellem direkte producenter i én del af verden, og de der ejer, kontrollerer, regulerer og udvikler produktionsmidlerne i en anden del af verden. En sådan teori om globale klasser og udbytningsforhold er dog endnu ikke særligt veludviklet (for en undtagelse se Wallerstein 1979 og Robinson 2004; 2012).

Det stringente fokus på klasserelationernes udbytningsdimension peger endvidere på den marxistiske klasseteoris forholdsvist enkle normative forankring. Som Wright for nyligt har formuleret det, så rummer marxismen nemlig forskellige normative forpligtelser (moral commitments, Wright 2005: 6-7), herunder den radikalt egalitære påstand om, at menneskets fulde potentiale kun kan udvikles i et samfund præget af lighed, samt påstanden om at det først er muligt at etablere denne lighed med transformationen af det kapitalistiske samfund. Dermed bliver klasseteorien ikke blot en »videnskabelig teori om interesser og konflikter« men også »en frigørende teori om alternativer og social retfærdighed« (Wright 2005: 30). Og således forbliver den marxistiske klasseteori – som den eneste – tæt knyttet til Marx' simple forestilling om samfundsvidenskabernes opgave: »Filosofferne har kun fortolket verden forskelligt, men hvad det kommer an på er at forandre den« (Marx 1976c: 16).

REFERENCER

- Althusser, Louis (1969, org. 1965) *For Marx*. Aarhus: Rhodos.
- Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1985) »The Social Space and the Genesis of Groups«, *Theory and Society*, 14(6): 723-744.
- Bourdieu, Pierre (1986) »The Forms of Capital«, i John G. Richardson (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, Pierre (1998) *Practical Reason. On the Theory of Action*. Stanford: Stanford University Press.
- Broadly, Donald (1991) *Sociologi og Epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiske epistemologin*. Stockholm: HLS Förlag.
- Christensen, Pil, Peter Nielsen og Lars Poulsen (2012) *Magt og Modstand. En introduktion til Michael Hardt og Antonio Negris tænkning*. Frederiksberg: Frydenlund.
- Gibson-Graham, J.K., Stephen A. Resnick og Richard D. Wolff (2000) *Class and Its Others*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham, J.K., Stephen A. Resnick og Richard D. Wolff (2001) *Re/Presenting Class*. Durham: Duke University Press.
- Goldthorpe, John H. (1992) »Employment, Class, and Mobility: A Critique of Liberal and Marxist Theories of Long-term Change«, i Hans Haferkamp og Neil J. Smelser (red.) *Social Change and Modernity*. Berkeley: University of California Press.
- Goldthorpe, John H. (2000) *On Sociology: Numbers, Narratives and the Integration of Research and Theory*. Oxford, Oxford University Press.
- Goldthorpe, John H. (2002) »Occupational Sociology, Yes: Class Analysis, No: Comment on Grusky and Weeden's Research Agenda«, *Acta Sociologica*, 45(3): 211-216.
- Goldthorpe, John H. og Gordon Marshall (1992) »The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques«, *Sociology* 26(3): 381-400.
- Gramsci, Antonio (1991, org. 1929-1935) *Fængselsoptegnelser*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Grusky, David B. og Gabriela Galescu (2005) »Foundations of a neo-Durkheimian Class Analysis«, i Erik Olin Wright (red.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grusky, David B. og Kim A. Weeden (2001) »Decomposition without Death: A Research Agenda for a New Class Analysis«, *Acta Sociologica* 44(3): 203-218.
- Hardt, Michael og Antonio Negri (2000) *Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hardt, Michael og Antonio Negri (2009) *Commonwealth*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Harrits, Gitte Sommer (2014, under udgivelse) *Klasse. En introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Laclau, Ernesto (1990), *New Reflections on the Revolution of our Time*, London: Verso.
- Laclau, Ernesto og Chantal Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto og Chantal Mouffe (1987) »Post-marxism Without Apologies«, *New Left Review*, 166: 79-106.
- Lamont, Michelle (1992) *Money, morals and manners. The culture of the French and American upper-middle class*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lamont, Michelle (2000) *The dignity of working men. Morality and the boundaries of race, class and immigration*. New York: Russel Sage Foundation.
- Lamont, Michelle (2012) »Toward a Comparative Sociology of Valuation and Evaluation«, *Annual Review of Sociology*, 38: 201-221.
- Marx, Karl (1970, org. 1867) *Kapitalen, 1. bog*. København: Rhodos.
- Marx, Karl (1971, org. 1885) *Kapitalen, 2. bog*. København: Rhodos.
- Marx, Karl (1972, org. 1894) *Kapitalen, 3. bog*. København: Rhodos.
- Marx, Karl (1976a, org. 1850) »Klassekampene i Frankrig 1848/1850«, i Karl Marx og Friedrich Engels *Udvalgte skrifter*. København: Forlaget Tiden.
- Marx, Karl (1976b, org. 1852) »Louis Bonapartes attende brumaire«, i Karl Marx og Friedrich Engels *Udvalgte skrifter*. København: Forlaget Tiden.
- Marx, Karl (1976c, org. 1888) »Tesar om Feurbach« (efter den i 1888 af Engels offentliggjorte tekst), i Karl Marx *Skrifter i udvalg*. København: Rhodos.
- Marx, Karl og Friedrich Engels (1974, org. 1846) »Den tyske ideologi«, i Karl Marx *Skrifter i udvalg*. København: Rhodos.
- Marx, Karl og Friedrich Engels (1976, org. 1848, »Det kommunistiske partis manifest«, i Karl Marx og Friedrich Engels *Udvalgte skrifter*. København: Forlaget Tiden.
- Ougaard, Morten (2011) *Nicos Poulantzas*. København: DJØFs forlag.
- Parkin, Frank (1979) *Marxism and class theory. A bourgeois critique*. London: Tavistock Publications.
- Poulantzas, Nicos (1973, org. 1968) *Political Power and Social Classes*. London: New Left Books.
- Poulantzas, Nicos (1974, org. 1970) *Fascism and Dictatorship. The Third International and the problem of Fascism*. University of California: NLB.
- Poulantzas, Nicos (1978, org. 1974) *Classes in Contemporary Capitalism*. London: Verso.
- Robinson, William I. (2004) *A Theory of Global Capitalism. Production, Class and State in a Transnational World*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Robinson, William I. (2012) »Global Capitalism Theory and the Emergence of Transnational Elites«, *Critical Sociology*, 38(3): 349-363.
- Resnick, Stephen A. og Richard D. Wolff (2006) *New Departures in Marxian Theory*. London: Routledge.
- Savage, Mike, Alan Warde og Fiona Devine (2005) »Capital, assets and resources: some critical issues«, *The British Journal of Sociology*, 56(1): 31-47.
- Torring, Jacob (1999) *New Theories of Discourse. Laclau, Mouffe and Zizek*. Oxford: Blackwell.
- Wallerstein, Immanuel (1979) *The Capitalist World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, Erik Olin (1985) *Classes*. London: Verso.
- Wright, Erik Olin (1997) *Class Counts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, Erik Olin (2005) »Foundations of a neo-Marxist Class Analysis«, i Erik Olin Wright *Approaches to Class Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, Erik Olin m.fl. (1989) *The Debate on Classes* London: Verso.
- Wright, Erik Olin, Andrew Levine og Eliot Sober (1994) »Reconstructing Marxism: A Reply«, *Science and Society*, 58, 1: 53-60.

Rum, neo-marxisme og forandring

Denne artikel stiller skarpt på nogle af de fremtrædende neo-marxistiske teoretikere, der de seneste årtier har bidraget til vores forståelse af samfundet, den politiske økonomi, nye sociale bevægelser og rummet.

ANDERS LUND HANSEN

Lektor i Kulturgeografi,
Lunds Universitet

Fra Zuccotti Parks »Occupy Wall Street«-bevægelse i New York til Gezi Parks »retten til byen«-bevægelse i Istanbul har folkemængder i de seneste år givet deres mening til kende ved at indtage centrale pladser i byen. Hvordan skal vi forstå disse rumlige manifestationer? Og på hvilken måde kan teoretiske betragtninger om rummet bidrage til forståelsen af samfundsøkonomi og politisk forandring i det 21. århundrede?

Forståelsen af rummet omkring os har store implikationer for, hvordan vi opfatter, og agerer i forhold til, vores omverden. Teoretiske og praktiske betragtninger om rummet har en lang historie, og tilegnelse af viden om rummet er en stærk drivkraft hos mennesket. Natur- og samfundsvidenskaberne har fra antikken og frem til i dag da også ført lange diskussioner om rumbegrebet. For det førmoderne menneske var forståelsen af rummet tæt knyttet sammen med oplevelsen og forståelsen af naturen, medens det senmoderne menneske accepterer, at rummet er inddelt i parceller efter økonomiske og juridiske regler. Forskere inden for forskellige felter har stillet en lang række spørgsmål til forholdet mellem rummet, det materielle/immaterielle og de samfundsmæssige processer (Tonboe 1993; Hubbard m.fl. 2011). I denne artikel vil jeg stille skarpt på nogle af de fremtrædende neo-marxistiske teoretikere, der de seneste årtier har bidraget til vores forståelse af samfundet, den politiske økonomi og rummet. Først introduceres Henri Lefebvres forandningsorienterede tanker om produktionen af rummet. Herefter følger en indføring i David Harveys teoretiske univers og hans ideer om det relationelle rum, der kan bidrage til en forståelse af kulturelle, sociale og økonomiske uligheder i det moderne samfund. Dernæst vil jeg via Neil

Smith og Erik Swyngedouws diskussioner af »geografisk skala og ulige udvikling« inkludere et processuelt perspektiv på »byen«. Afslutningsvis søger jeg at sammenkoble de forskellige bidrag igennem en diskussion af »retten til byen« i relation til de nye sociale bevægelser.

Produktionen af rummet

Den franske marxistiske filosof og byforsker, Henri Lefebvre (1901-1991), er en af de centrale teoretikere, som har inspireret generationer af samfundsvidenskabelige og humanistiske »rumforskere«. Han brød med den marxistiske mainstream, da han udpegede produktion og anvendelse af rum, særligt »det urbane«, som det helt centrale i det senmoderne samfund; i den traditionelle marxistiske kanon er det arbejdspladsen, som er omdrejningspunktet for politisk organisering og potentiel forandring. Lefebvres marxisme er i høj grad en ikke-dogmatisk marxisme, og han var meget tidligt en ihærdig kritiker af stalinismen og den sovjetiske autoritære version af et »socialistisk« samfund. Men han så dog på denne baggrund ingen årsag til at forkaste de socialistiske visioner eller marxismen, da disse visioner, tankesæt og teorier ikke er kausalt forbundet til eksperimenterne østpå. Lefebvre var derimod en ihærdig fortaler for humanisme og demokratisk socialisme, der bygger på åbne fortolkninger og praksisser; en differentieret eller mangesidet praksis i rummet/byen, som gennem en insisteren på menneskets »ret til byen« potentielt kan lede til en »urban revolution«. Lefebvre hentede bl.a. inspiration i Pariserkommunens revolutionære folkestyre fra 1871 og studenterstrejkerne i 1968, samt hos hans mange kontakter og han samarbejder også med mere kunstneriske bevægelser såsom surrealister og situa-

tionister. Alt dette understreger, hvilken uortodoks marxist han var (Merrifield 2002).

I Lefebvres hovedværk, *La production de l'espace/The production of space* (1974/1991), forsøger han at forstå, hvorledes sociale, fysiske og mentale rum produceres gennem en distinktion mellem »det konkrete rum« og »det abstrakte rum«. Logikken bag det konkrete rum skal findes i hverdagslivet (Simonsen 1993).¹ Der er her tale om værdier, som bygger på brugsværdi. Det abstrakte rum derimod beskrives som »fallisk, visuelt og geometrisk«, værdier der er kendetegnende for »det moderne« (Tonboe 1993), som bygger på et værdisæt centreret omkring bytteværdi. Det er økonomien og nationalstaten, der hersker i dette univers. Lefebvres tese er, at det abstrakte rum koloniserer det konkrete rum gennem en række rumlige praksisformer som bureaukratisering, vareliggørelse og dermed fremmedgørelse, der direkte og indirekte bygger på rumlige magtstrukturer såsom territorialitet og ejerskab. Koloniseringen sker ligeledes gennem rumlige repræsentationer som eksempelvis arkitektur og planlægning. Lefebvre ser den kapitalistiske produktionsmåde som en af de centrale drivkræfter i denne udvikling, og han bemærker, at den kapitalistiske »reenighed« mellem land, kapital og arbejdskraft bliver udkrystalliseret i rummet. Det er kort fortalt denne produktionsmåde, der ifølge Lefebvre skal udfordres gennem en alternativ produktion og anvendelse af rummet. Denne tilgang er udfoldet i store dele af hans lange, ikke altid lige tilgængelige forfatterskab, der ofte kredser om »det urbane«. Og netop denne tilgang kan være et nyttigt fundament i denne artikel for at komme en forståelse af samtidige politiske urbane manifestationer nærmere.

Diskussionen af »retten til byen« udspringer af denne tradition. Begrebet stammer fra Henri Lefebvres klassiske essay fra 1968 om »Le droit à la ville«, »retten til byen«, der med hans egne ord »er som et råb og et krav« (Lefebvre 1996: 158). Hans essay og særligt idéen om »retten til byen« er i de senere år blevet det mere eller mindre direkte udgangspunkt for vigtige debatter inden for byforskningen. Især i USA har en række forskellige sociale bevægelser samlet sig om begrebet, for eksempel i »The Right to the City Alliance«, og retten til byen er ligeledes blevet udmøntet i et »World Charter on the Right to the City« (Larsen og Lund Hansen 2012). I en tid, hvor byen både i forskning og i praksis ofte betragtes som »post-politisk«, dvs. at politik som procedure har erstattet politik som uenighed (Swyngedouw 2007), er diskussionen om retten til byen et forsøg på at understrege byens politik. En af de forskere, der har bidraget til debatten, er David Harvey. Før jeg vender tilbage til diskussionen om retten til byen, vil jeg introducere hans – og andre forskere inden for feltets – centrale bidrag til rumdebatten.

Det relationelle rum

David Harvey er uden tvivl den mest indflydelsesrige nulevende geograf og en af de mest citerede samfundsforskere.² Harvey skrev med *Explanation in Geography* (1969) ikke blot det videnskabsteoretiske »manifest« for den positivistiske geografi, der igennem 1950'erne og -60'erne udfordrede den beskrivende regionalgeografi; med *Social Justice and the City* (1973) var han på afgørende vis med til at lægge fundamentet for den radikale geografi, som fra 1970'erne udfordrede den konventionelle geografi – også den positivistiske position, han selv tidligere havde forfægtet. Harvey har i sin odysse gennem samfundsvidenskaberne vedholdende interesseret sig for byen, som han betragter som det vigtigste historisk-materielle udtryk for det kapitalistiske samfund – og som en central arena for mulig forandring. Det er derfor ikke tilfældigt, at Harvey har givet sig i kast med spørgsmålet om retten til byen. Men Harveys bidrag til denne debat udspringer af en mangeårig interesse for spørgsmål om social retfærdighed, som han først udfoldede i *Social Justice and the City*.

Harvey skrev denne bog under indtryk af de begivenheder, der mødte ham, da han i starten af 1970'erne forlod Storbritannien og blev ansat på Johns Hopkins universitetet i Baltimore. Byen, som led hårdt under efterkrigstidens økonomiske omstruktureringer, var med til at åbne hans øjne for de dybe sociale, kulturelle og økonomiske kløfter, det moderne samfund producerer. Baltimore var også præget af tidens samfundskritiske klima med blandt andet studenterstrejker, demonstrationer mod Vietnamkrigen og borgerretsbevægelsens protester. I sin søgen efter en teoretisk ramme, der kunne bidrage til en dybere forståelse af de intensive omvæltninger og konflikter, fandt Harvey vej til *Kapitalen* af Karl Marx. Det fik en skelsættende betydning for hans virke. *Social Justice and the City* bryder således med forestillingen om videnskabens neutralitet til fordel for en kritisk og samfundsenfangeret kulturgeografi.

Bogen stiller skarpt på de kulturelle, sociale og økonomiske uligheder i det moderne samfund – og på de bagvedliggende kapitalistiske processer, der producerer disse uligheder. På god marxistisk vis består værket af en tese (»liberale formuleringer«) og en antitese (»socialistiske formuleringer«), der i modsætning til liberale tænkere som John Rawls rejser spørgsmål om social retfærdighed i en bredere samfundsmæssig sammenhæng. Byen bliver her tillagt en helt central betydning som både udtryk for og formidler af samfundsmæssige processer. Tesen og antitesen lægger på dialektisk vis grunden for en syntese, værkets konklusion, hvori Harvey tegner konturerne af den kritiske byteori, han siden har udforsket og udbygget. Begrebet *relationel* er her af afgørende betydning. Det udtrykker hos Harvey en erken-

NOTE 1 I doktorafhandlingen *Byteori og hverdagspraksis* fra 1993 bringer Kirsten Simonsen Lefebvres analyse i spil i en dansk kontekst, hvilket bl.a. har inspireret yngre forskere til at give sig i kast med feltet (se f.eks. Larsen 2008; Freudendal-Pedersen 2011).

NOTE 2 For en mere gennemgribende gennemgang af David Harveys biografi og tanker, se Castree (2004), Woodward og Jones (2009) og Lund Hansen (2011). Se også »Conversations with History« (globetrotter.berkeley.edu/people4/Harvey), samt hjemmesiden davidharvey.org, hvor man også kan downloade hans forelæsninger over *Kapitalen*. Harveys position har naturligvis været genstand for faglige diskussioner (se f.eks. Castree og Gregory 2006).

delse af, at verden består af relationer mellem »ting« (materielle forhold, mennesker, forestillinger og andet) i tid og rum.³

Harvey anlægger hermed en historisk-materiel vinkel på analysen af de rumlige produktionsprocesser gennem en distinktion mellem det absolutte, relative og relationelle rum. Den absolutte rumopfattelse betragter det geografiske rum som en »ting i sig selv«, der eksisterer uafhængigt af objekter (byer, virksomheder, individer m.v.) (Harvey 1973). Rummet er ud fra denne tilgang fuldstændigt adskilt fra det materielle. Denne rumopfattelse kan spores tilbage til Newton, der tillagde rummet sine helt egne egenskaber. Den relative rumopfattelse, derimod, lægger vægt på objekternes indbyrdes forhold i rummet. Denne forståelse har domineret meget af den kvantitative samfundsvidenskab og dermed også den logiske positivisme, der gennem prognoser og målinger belyser problemstillinger i samfundet. Her kan mennesker eksempelvis reduceres til »punkter« eller partikler, hvis rumlige bevægelsesmønstre er målbare og kvantificerbare. Denne tilgang har eksempelvis været (og er stadig langt hen ad vejen) dominerende inden for eksempelvis transportforskningen. Den post-positivistiske diskussion har dog medført en fokusering på bl.a. Harveys relationelle rumopfattelse. Her kobles rummet sammen med de sociale processer. I samfundsvidenskabelig sammenhæng betyder dette, at det bliver sociale relationer, som bliver styrende i forhold til rummet, samtidigt med at disse relationer bliver indlejret i objekterne. I modsætning til den relative rumopfattelse er rummet ikke tomt. Harvey bevæger sig således fra en betragtning af rummet som en faktor til rummet som et produkt. Dvs. fra et selvstændigt fysisk materielt rum til et socialt-funktionelt rum. Denne integration mellem rummet og det sociale mener Harvey mangler hos den socialteori, som primært anvender rene historiske/tidslige analyser (Simonsen 1993). Herved bidrager Harvey med en historisk-geografisk materialisme som undersøgelsesmetode.

Bogens afsluttende sætninger satte tonen for Harveys kritiske projekt:

A genuinely humanizing urbanism has yet to be brought into being. It remains for revolutionary theory to chart the path from an urbanism based in exploitation to an urbanism appropriate for the human species. And it remains for revolutionary practice to accomplish such a transformation. (Harvey 1973: 314).

Spørgsmålet om social retfærdighed (og byen) har siden været det gennemgående tema i Harveys arbejde. Det er dog vigtigt at holde sig for øje, at Harvey med *Social Justice and the City*

lagde grunden for en historisk-geografisk materialisme, og hans arbejde med social retfærdighed skal ses i den sammenhæng. I *The Limits to Capital* (1982) og en række artikler fra de samme år præsenterer han en rumlig analyse af kapitalismens kredsløb. Som John Jensen, Villy Søgaard og Kirsten Simonsen i sin tid formulerede det, tager denne analyse:

udgangspunkt i en betragtning af kapital som »value in motion« og demonstrerer, hvorledes kapitalen til stadighed bevæger sig inden for og imellem tre kredsløb. Det første kredsløb udgøres af produktionen af varer, der anvendes direkte i produktion og forbrug. I det andet kredsløb bindes værdien derimod i fast kapital og varige forbrugsgoder – herunder bebyggelse og infrastruktur – altså i hjælpemidler i produktion og konsumtion. Det tredje kredsløb gælder investeringer i videnskab og teknologi, i det sociale apparat osv. Altså investeringer som typisk foretages af staten. (Jensen m.fl. 1981: 105)

Analysen viser, hvordan kapitalismens tilbagevendende kriser kan udskydes gennem forskydninger mellem forskellige kredsløb. Denne forskydning af overakkumulation kan tage form af en geografisk forskydning, et »rumligt fix« af kapital, som ikke mindst slår igennem i det bebyggede miljø. Dette oplevede vi i høj grad i forbindelse med den seneste finanskrise, hvor et overophedet finansialiseret ejendomsmarked var en af de centrale årsager til krisen.⁴ Den kapitalistiske (by)udvikling balancerer derfor altid mellem at bevare værdien af tidligere investeringer og at ødelægge disse værdier for at åbne nye muligheder for akkumulation – den såkaldte »kreative destruktion«. Der er med andre ord en intim og cyklisk sammenhæng mellem kapitalisme og urbanisering, hvor byen i såkaldte opgangstider absorberer overskydende kapital, som igen bliver devalueret i de tilbagevendende kriser, blot for at bane vejen for en ny runde af hektiske investeringer. Resultatet er en ulige udvikling.

Geografisk skala og ulige udvikling

Et af den skotsk/amerikanske geograf Neil Smiths (1954-2012) projekter var udviklingen af en teori om produktionen af naturen og ulige udvikling, der er en videreudvikling af Lefebvres *The Production of Space* og Harveys *Limits to Capital*. Smith (2008), der har samme marxistiske udgangspunkt som Lefebvre og Harvey, har været med til at udvikle en politisk økologi, der stiller skarpt på politiske, økonomiske og sociale faktorer i forhold til miljømæssige forandringer, hvis konsekvenser er ulige fordelt på baggrund af klasse, etnicitet og køn (Lund Hansen 2009).⁵ Her vil jeg dog fokusere på hans eksplícitte bidrag til rumdebatten.

NOTE 3 Harvey har for nyligt præsenteret en forholdsvis tilgængelig opsummering af den relationelle tilgang i *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom* (Harvey 2009: Kapitel 7). Den dialektiske metode til at forstå et system i forandring diskuterer han bl.a. i *A Companion to Marx's Capital* (Harvey 2010a).

NOTE 4 For en udfoldelse af David Harveys diagnose af den samtidige kapitalisme, se <http://www.thersa.org/events/rसानimate/animate/rसानimate-crisis-of-capitalism>, samt Harvey (2010b; 2014). Forskning om finanskrisen, se <http://fessud.eu/>.

NOTE 5 For mere om politisk økologi, se: <http://www.political ecology.eu/>

Smith opererer i lighed med Harvey med en relationel rumopfattelse, men ifølge Smith er det ligeledes nyttigt at forstå oprindelsen og logikken bag »geografisk skala«. Inddelingen af verdenen i en kombination af urbane, regionale, nationale, internationale og globale skalaer tages ofte for givet, mens oprindelsen af disse sjældent overvejes. Forståelsen af geografisk skala er et centralt vindue til forståelsen af logikken bag kapitalismen. Nøglen til denne forståelse er en integration mellem rumlige og samfundsmæssige processer gennem Lefebvres idé om »produktionen af rum«. På denne måde sammenkobler Smith menneskelig handlen (eller praksis) og rummet. Smith bygger ydermere sin argumentation op omkring Harveys begreb »det rumlige fix«, som den centrale drivkraft for produktionen af (absolutte) rum på forskellige skala-niveauer. Disse (absolutte) rum bliver fikserede i et større system af (relative) rum, som udgør det geografiske fundament for organisering og integration af komplekse netværk af cirkulation og akkumulation af kapital. Organiseringen af forskellige skala niveauer for akkumulation er en logisk konsekvens af skabelsen af en integreret rumlig politisk økonomi.

I Smiths teoretiske univers er produktionen af skalaer dog ikke udelukkende et produkt af den kapitalistiske produktionsmåde. Aktørens handlen er artikuleret gennem sociale og kulturelle praksisformer, der er med til at producere forskellige former for skalaniveauer. Eksempelvis kan hjemmet ifølge Smith anses som det mindste skalaniveau for den menneskelige krop og dermed den primære skala, hvor sociale relationer reproduceres. Kønsrelaterede kampe er her centrale. Trods anerkendelsen af denne pluralisme af de samfundsmæssige processer forbliver de økonomiske processer centrale for Smith.

Ifølge geografen Erik Swyngedouw (1997), der er rundet af samme »skole« som Smith, er de rumlige produktionsprocesser grundlæggende centreret omkring kampe mellem forskellige grupper i samfundet. Disse kampe medfører på én gang en samling og splittelse af samfundet. Kampene er med til at understrege forskelle i samfundet (f.eks. klasseforskelle). Slaget på Fælleden i 1872 var eksempelvis en konkret rumlig kamp, der havde et større samfundsmæssigt sigte. Og det er de kompromiser, der er knyttet til kampene, som udgør sammenhængskraften i samfundet (f.eks. kompromiset mellem fagbevægelsen og arbejdsgiverne). I en dansk hhv. svensk kontekst er Kanslergadeforliget og Saltsjöbadsavtalet fra 1933 og 1938 illustrative historiske eksempler. Denne proces er med til at producere forandringer i tid og rum, og dermed skabes den konkrete historie og geografi; etableringen af de Skandinaviske velfærdsstater kan således her fremhæves som klassiske eksempler. Til enhver kamp knytter der sig således et kompromis, der kan forhindre kaos, revolution eller radikale transformationer, og derved kan hverdagslivet sikres. Samarbejde og koordinering er således samfundets »kit«. Eksisterende skalaniveauer repræsenterer netop sådanne tidsbegrænsede socio-rumlige kompromiser, der rummer og kanaliserer konflikter (ibid.). Ligesom nye skalaniveauer kan tolkes som »skalamæssige fix« for nye tidsbegrænsede socio-rumlige kompromiser (Brenner 2000).

I et kapitalistisk samfund, er det dermed inter-kapitalistiske kampe (eller konkurrence) mellem aktører, der er i centrum. Det gælder eksempelvis i det bebyggede miljø (lejere mod ejere) institutionaliseret gennem lovgivningen (lejeloven, planloven m.v.), eller det monetære system institutionaliseret gennem en række regulerende mekanismer, igennem hvilke kapitalakkumulationen er organiseret. Denne form for struktureret sammenhæng omfatter en lang række regulerende mekanismer på flere af hinanden afhængige skalaer (Swyngedouw 1997).

Smith (2008) beskriver i forlængelse heraf den skalære produktionsproces som en række mekanismer, der kan sammenfattes i begrebet »skalapolitik«. Eksempelvis har nationalstaten afgivet en del magt til det urban-politiske niveau gennem en række former for »nedskalering« til den regionale, urbane og lokale skala. På det sikkerhedspolitiske område har institutioner som NATO som følge af en skalær rekonfiguration overtaget dele af medlemsstaternes traditionelle roller. Oprettelsen af regionale regulerende blokke som EU har på lignende vis medført en række skalaspring i form af en »opskalering« fra nationalstaten til EU på mange områder. Som proces har globaliseringen ført til, at eksempelvis mellemstatslige institutioner som WTO har overtaget mange af statens traditionelle roller på det økonomiske område. Disse institutioner kan anses som nye skalaniveauer, der udgør et »skalamæssigt fix« for nationalstaterne.

Det er centralt for at få succes, at man kan tilpasse sig disse omskiftelige skalabetingelser, idet geografisk skala udgør en »primær vej til magt« (Smith 1995: 62). Fundamentet for succesen er centreret omkring evnen til at fortage en række »skalaspring« mellem de implicerede skalaniveauer. (Dette forhold forklarer grunden til, at store virksomheder, bystyrrer m.v. har lobbyister placeret tæt på beslutningstageren på forskellige skalaniveauer). Den skalære scene er så kompleks, at det ikke giver mening at koncentrere den politiske indsats på et givet skalaniveau. Politiske kampe er således ikke begrænset til det enkelte skalaniveau (kroppen, hjemmet, parken, byen, det regionale, det nationalt og det globale) – der er tale om en multiskalær virkelighed. I denne virkelighed bør eksempelvis urbane spørgsmål, således ikke ses i et monoskalært perspektiv – på et givet skalaniveau. Perspektivet må være multiskalært og dermed anerkende pluraliteten af sociale processer mellem flere skalaniveauer.

Retten til byen

Her er vi fremme ved en af de centrale pointer hos Lefebvre og Harvey, når det drejer sig om »retten til byen«: Byen er en central materiel manifestation, der som en integreret del af den kapitalistiske produktionsmåde resulterer i en ulige geografisk udvikling. Det er dog en logik, der kan udfordres gennem bevidste kampe for almindelige menneskers ret til »byen« (forstået i sin multiskalære kontekst). Det er i debatten om retten til byen, at Harveys mangeårige fokus på social retfærdighed og byen løber sammen (Larsen og Lund Hansen 2012). Denne ret formulerer han indledningsvis ganske åbent: »The right to the city is not merely a right of access to what already exists, but a right to change it after our heart's desire« (Harvey 2003a:

939). Problemet er imidlertid, at efter nogle årtier med neoliberale reformer er retten til at ændre byen blevet til en snæver, individuel ret, som er forbeholdt en begrænset økonomisk og politisk elite – der i høj grad fokuserer på deres ejendomsret til byen (se f.eks. Lerner 2003; Harvey 2005). Det har i forskellig udstrækning ført til det, som Harvey (med inspiration fra Marx) kalder *accumulation by dispossession* – hvad man på dansk kunne kalde »akkumulation gennem berøvelse« (Harvey 2003b). Det vil for eksempel sige, at offentlige eller fælles goder gennem privatisering bliver overført til privat ejendom. Et klassisk eksempel er Margaret Thatchers salg af sociale boliger i England, der i en dansk kontekst inspirerede den borgerlige regering til at forsøge det samme med de almene boliger i 00'erne (Larsen og Lund Hansen under udgivelse). Denne praksis af »akkumulation gennem berøvelse« er ifølge Harvey en integreret del af, hvordan den kapitalistiske produktion opererer, og det er grundlæggende, hvad mange af de nye sociale bevægelser implicit søger at problematisere, hvad enten det er hjemløses rettigheder, landreformer i Latinamerika, klimaretfærdighed, vareliggørelse af naturressourcer, menneskehandel, den nationale låntagning eller bankpakker. Dette er da også en udvikling, der ifølge Harvey (2008a) bør udfordres.

Harvey er imidlertid tilbageholdende med at udstikke retningslinjer for dette grundlæggende politiske program. Men for en historisk-geografisk materialist hænger modstand mod neoliberalismens individuelle ret til »byen« nøje sammen med en om ikke fuldstændig omvæltning af det kapitalistiske system så i det mindste en grundlæggende ændring af de politisk-økonomiske praksisser, der i dag kendetegner byen. Der skal skabes »a new urban commons, a public sphere of active democratic participation« (Harvey 2003a: 941). I de senere år har Harvey fremhævet, at spørgsmål af denne karakter ikke er noget, der alene kan reduceres til fundamentale, men i grunden ganske simple politisk-økonomiske processer. Grundlæggende ændringer kræver snarere et dialektisk samspil af ændringer i teknologi og organisationsformer, sociale relationer, institutionelle og administrative forhold, produktions- og arbejdsprocesser, relationer til naturen, reproduktion af dagliglivet, samt i vores mentale forestillinger.⁶

Men i bund og grund er der ifølge Harvey (2012) tale om en politisk kamp. Som han skriver på omslaget til bogen *Rebel cities: from the right to the city to the urban revolution*:

[C]ities have been the subject to much utopian thinking. But at the same time they are also the centers of capital accumulation and the frontline for struggles over who controls access to urban resources and who dictates the quality and organization of daily life. Is it the financiers and developers, or the people?

Analysen af rum og kapitalisme bør således være multiskalær. Og det er også i denne kontekst, at vi bør forstå de nye politiske bevægelser, der ofte besætter centralt beliggende offentlige rum i byen, som vi for nyligt har set det i eksempelvis New York og senest i Istanbul. Historisk kan vi finde mange eksempler, i denne artikel har jeg nævnt eksempler fra f.eks. Paris og Fælledparken i København. Det er således ikke kontrollen over den partikulære plads, der er endemålet. Pladsen skal snarere ses som et symbolsk og konkret udgangspunkt for de nye bevægelser, der i stigende grad er kommet tættere på at »knække koden« til forståelsen af den samtidige globale samfundsøkonomi, som omgiver os, og som mange mennesker oplever ikke har bidraget til en øget adgang til den velstand og frihed, som andre befolkningsgrupper nyder. Et af de centrale spørgsmål, der står tilbage, er, om disse sociale bevægelser blot er små krusninger af kritik, der dør ud og bliver en del af kapitalismes vanlige praksisser, når vi vender tilbage til en »ny normal«-tilstand⁷ – som Danske Bank kalder det – efter krisen. Det tror jeg ikke er tilfældet. Man kan også fundere over, hvorledes de traditionelle politiske partier, fagforeninger, boligforeninger m.v. inkorporerer denne indsigt og disse nye politiske bevægelser i deres aktiviteter. Men spørgsmålet er naturligvis også, om det overhovedet lader sig gøre for de eksisterende politiske partier i vores repræsentative demokrati at »indfange« disse udenomsparlamentaristiske strømninger? Måske kalder disse bevægelserne i virkeligheden på en nytænkning af vores samfundsøkonomi og eksisterende politiske horisonter.

NOTE 6 Harveys mest tilgængelige – og mest handlingsorienterede – fremstilling af denne teori om »co-evolution« og »co-revolution« findes i *The Enigma of Capital* (Harvey 2010b: Kapitel 5 og 8). Se også Harvey (2009: 236-247; 2008b).

NOTE 7 Danske Banks omdiskuterede kampagne video, »A new normal demands New Standards«, kan ses på: http://www.youtube.com/watch?v=n-pZj_cPBvw.

REFERENCER

- Brenner, N. (2000) 'The urban question as a scale question: reflections on Henri Lefebvre, urban theory and the politics of scale', *International Journal of Urban and Regional Research* 24(2): 361-378.
- Castree, N. (2004) 'David Harvey', pp. 181-198 i P. Hubbard, R. Kitchin og G. Valentine (red.) *Key Thinkers on Space and Place*. London: Sage.
- Castree, N. og D. Gregory (red.) (2006) *David Harvey: A Critical Reader*. Oxford: Blackwell.
- Freudental-Pedersen, M. (2011) 'Tør vi tro på bæredygtig mobilitet: Lefebvres mulige umuligheder', *Dansk Sociologi* 22(1): 69-85.
- Harvey, D. (1969) *Explanation in Geography*. London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City*. London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (1982) *The Limits to Capital*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (2003a) 'The right to the city', *International Journal of Urban and Regional Research* 27(4): 939-940.
- Harvey, D. (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2008a) 'The right to the city', *New Left Review* 53: 23-40.
- Harvey, D. (2008b) 'On the deep relevance of a certain footnote in Marx's Capital', *Human Geography* 1(2): 26-31.
- Harvey, D. (2009) *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom*. New York: Columbia University Press.
- Harvey, D. (2010a) *A Companion to Marx's Capital*. London: Verso.
- Harvey, D. (2010b) *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. London: Profile Books.
- Harvey, D. (2012) *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. London, Verso.
- Harvey, D. (2014) *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*. Oxford, Oxford University Press.
- Hubbard, P., Kitchin, R. og Valentine, G. (red) (2011) *Key Thinkers on Space and Place* (2. udgave). London, Sage.
- Jensen, J., V. Søgaard og K. Simonsen (1981) 'Byudvikling og sociale bevægelser', *Politica* 13(2): 103-118.
- Larner, W. (2003) 'Neoliberalism?', *Environment and Planning D: Society and Space* 21(5): 509-512.
- Larsen, J. L. (2008) *Politisk urbanitet : Projekter, planer, protester og Supertanker på Krøyers Plads*. Roskilde, Roskilde Universitet.
- Larsen, H.G. og A. Lund Hansen (2012) 'Retten til byen', pp. 131-147 i J. Andersen, M. Freudental-P., L. Koefoed og J. Larsen (red) *Byen i bevægelse. Mobilitet, Politik & Performativitet*. Roskilde, Samfundslitteratur.
- Larsen, H.G. og A. Lund Hansen (under udgivelse) 'Commodifying Danish housing commons', *Geografiska Annaler B*.
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*. Oxford, Blackwell.
- Lefebvre, H. (1996) *Writings on the City*, E. Kofman og E. Lebas (red). Oxford, Blackwell.
- Lund Hansen, A. (2009) 'Smith, Neil', pp. 163-16 i R. Kitchin og N. Thrift (red) *International Encyclopedia of Human Geography*. Bind 10. Oxford, Elsevier.
- Lund Hansen, A. (2011) 'David Harveys Återpolitiserings av Staden', pp. 7-19 i A. Lund Hansen og M. Wennhag (red) *David Harvey: Ojämlikhetens Nya Geografi. Texter om stadens och rummets förändringar under den globala kapitalismen*. Stockholm, Atlas.
- Simonsen, K. (1993) *Byteori og hverdagspraksis*. København, Akademisk Forlag.
- Merrifield, A. (2002) *Metromarxism: a Marxist tale of the city*. New York, Routledge.
- Smith, N. (1995) 'Remaking scale: competition and cooperation in pre/postnational Europe', i E. Heikki og S. Folke (red) *Competitive European Peripheries*. Berlin, Springer-Verlag.
- Smith, N. (2008) *Uneven Development: Nature, Capital and The Production of Space* (3. udgave). Oxford, Blackwell.
- Swyngedouw, E. (1997) 'Neither global nor local: «Glocalization» and the politics of scale', pp. 137-166 i K. R. Cox (red) *Spaces of globalization*. New York, Guilford.
- Swyngedouw, E. (2007) 'The post-political city', pp. 58-76 i Bavo (red.) *Urban Politics Now*. Rotterdam: NAi Publishers.
- Tonboe, J. (1993) *Rummets Sociologi*. København, Akademisk forlag.
- Woodward, K. og J.P. Jones (2009) 'Harvey, David', pp. 24-27 i R. Kitchin og N. Thrift (red.) *International Encyclopedia of Human Geography*, Bind 10. Oxford: Elsevier.

Opstand, revolution eller re-komposition (af kapitalen)?

Marxistiske læsninger af den nye protestcyklus

Artiklen er en præsentation af tre eksplicit marxistiske læsninger af de protester, der har fundet sted efter finanskrisens udbrud i 2007: den franske filosof Alain Badiou, forfatterparret den amerikanske litterat Michael Hardt og den italienske filosof Antonio Negri og det Marseilles-baserede tidsskrift *Théorie Communiste*.

MIKKEL BOLT

Lektor ved Institut for Kunst og Kulturvidenskab,
Københavns Universitet

Tingene er for alvor kommet i skred. Den såkaldte ‘finanskrise’ fremstår mere og mere som et udtryk for en langt dybere eller større krise, vi har ikke blot at gøre med grådige spekulanter og risikable lån, men er konfronteret med forvitringen af et økonomisk paradigme, neoliberalismen og en alvorlig svækkelse af amerikansk hegemoni. Måske er vi endda konfronteret med noget endnu større; den gamle muldvarp gnaver igen i samfundets furer og bånd, revolutionen er med andre ord i luften...

Denne artikel er en præsentation af tre af de mest interessante marxistiske læsninger af de protester, der har fundet sted efter finanskrisens udbrud i 2007. Udgangspunktet vil være en modstilling af filosoferne Alain Badiou, Michael Hardt og Antonio Negri og gruppen omkring tidsskriftet *Théorie Communiste*, der har hver deres læsning af den nuværende historiske situation og mulighederne for revolutionær kamp efter mere end tre årtier, hvor forestillingen om revolution har været i miskredit.

Krise og retur til Marx

Siden sommeren 2007 har verden været fastlåst i en finansiell og økonomisk krise. Det neoliberale akkumulationsregime med afregulering, privatiseringer og nye spekulative finansielle produkter, der blev introduceret i løbet af 1980’erne, er i vanskeligheder.¹ I 2011 fandt der en hel række opstande og protester sted mange steder i verden fra Nordafrika over Sydeuropa til Nord- og Sydamerika, der på tværs af lokale forskelle alle var

relateret til den intensiverede udbytning og eksklusion, der er blevet den umiddelbare konsekvens af finanskrisen.

I denne kontekst af krise og opstand er det ikke så mærkeligt, at der er fornyet interesse for marxismen og dens analyseapparat, der tidligere i historien har fungeret som perspektiv og prisme for kollektive politiske kampe. Termer som kommunisme, anarkisme og socialisme har fået ny aktualitet i en række forskellige sammenhænge. Den intellektuelle *blackmail*, hvor enhver reference til marxisme og kommunisme automatisk diskvalificeres og forvandles til et udtryk for suspekt totalitarisme, fungerer ikke helt så gnidningsfrit som i 1990’erne og 00’erne. At det således ikke kun er i politiske undergrundsmiljøer, dele af kulturlivet og i afkroge af den akademiske verden, at kommunisme og marxisme igen er på mode, kan man forvisse sig om i borgerlige aviser som *The Times* og *Financial Times*, der ved flere lejligheder i løbet af de seneste år har haft artikler om Marx og marxismen (se Collins 2008). Selvom de tilhører den mere kulørte del af denne genkomst, siger billederne af Sarkozy fra 2008, der bladrer i den franske oversættelse af Marx’ *Kapitalen*, alt. Krisen og protesterne har løftet Marx og marxismen ud af den historiske glemsel. Det er der i og for sig ikke noget mærkeligt i, da marxismen er analysen af kapitalismens iboende modsætninger med særligt henblik på mulighederne for overskridelse af kapitalismen og dens penge-, løn- og statsform.

NOTE 1 For to gode læsninger af krisen, se Gréau (2012) og Roth (2009).

Multitudens forår

Badiou, Hardt og Negri og *Théorie Communiste* har en hel del til fælles. De skriver svært tilgængelige tekster, der forsøger at aktualisere, men også nytænke den marxistiske teori om det kapitalistiske samfund og dets overvindelse, nemlig kommunismen. Alle er de forblevet tro mod ikke blot marxismen som en kritisk analyse af det kapitalistiske samfund, men mod kommunismen som en teori/praksis om ophævelsen af dette samfund. For dem alle er den kritiske analyse af det kapitalistiske samfund nemlig knyttet til idéen om en emancipatorisk politisk praksis. I overensstemmelse med Marx' elvte og sidste Feuerbach-tese forstår de derfor alle marxismen som en sammenføjning af teori og praksis. Det handler ikke blot om at fortolke verden og fortolke den på en anden måde, men om decideret at forandre den. Ved at insistere på forbindelsen mellem revolutionær teori og revolutionær praksis har såvel de højt profilerede filosoffer Badiou og Negri som det relativt upåagtede tidsskrift *Théorie Communiste* adskilt sig markant fra den neoliberale periodes dominerende positioner, der har afskrevet det revolutionære perspektiv. Badiou, Negri og *Théorie Communiste* har imidlertid fastholdt det og har på hver deres måde forsøgt at videreudvikle marxismen efter, at den sidste store revolutionære satsning i 1960'erne løb tør for energi og blev afløst af neoliberalisme. Opgaven har været kritisk at analysere kapitalismen med henblik på en overskridelse af den, men også at redegøre for den kommunistiske teoris begrænsninger. Badiou, Negri og *Théorie Communiste* har således alle været optaget af at opdatere Marx' kritik af den politiske økonomi og kæde den historiske analyse af kapitalismen som produktionsmåde sammen med teorien om klassekamp eller en revolutionær overskridelse af kapitalismen. Der er imidlertid også en række grundlæggende forskelle mellem de tre, der eksemplarisk kommer til udtryk i deres læsninger af samtidens forskellige protester og revolter.

Den amerikanske litterat Michael Hardt og den italienske politiske filosof Antonio Negri slår en optimistisk tone an i deres lille e-bog-pamflet, *Declaration*, der udkom i 2012. Bogen er en læsning af protesterne i Nordafrika, Sydeuropa, Sydamerika og USA. I overensstemmelse med den italienske autonome marxisme, inden for hvilken Negri er en af hovedfigurerne, læser de to protestbølgen i 2011 som et udtryk for multitudens konstante udfordring af kapitalen. De protesterende masser i Tunesien, Ægypten, Spanien, Grækenland, Israel, USA, etc. er ifølge Hardt og Negri udtryk for en art oprindelig kreativ modstand mod undertrykkelse. De er, hvad Hardt og Negri kalder, multituden, som udfordrer og overflødiggør kapitalen. Besættelserne af pladser og torve som Tahrir, Puerta del Sol og Zucotti Park er således ikke blot en afvisning af det neoliberale kriseregime, men er en aktiv skabelse af nye relationer, der peger hinsides kapitalismen og i sig selv udgør konstruktionen af en anden verden. Som Hardt og Negri formulerer det: »Oprør og revolter lancerer ikke blot en afvisning, men også en kreativ proces« (Hardt og Negri 2012: 104).

I forlængelse af deres tidligere fælles bøger, deriblandt den meget omtalte *Empire* fra 2000, og Negris eget omfattende

forfatterskab, der blev skrevet som en integreret del af de voldsomme politiske kampe, der fandt sted i Italien i løbet af 1970'erne, konciperer Hardt og Negri demonstrationerne og protesterne som et udtryk for multituden og dennes aldrig svigtende evne til at udfordre kapitalen, der i jagten på merværdi oversætter og kanaliserer multitudens energi og skabelseskraft. Som de formulerer det i en sammenskrivning af Marx og Michel Foucault, er multituden oprindelig, dens modstand kommer først, kapitalen kommer efter, den er afhængig af multitudens arbejdskraft, uden den kan der ikke skabes værdi. Kapitalen indfanger imidlertid hele tiden multituden og forvandler den til produktive og forbrugende subjekter, der følger kapitalens hastigt opskruede rytme, men også hele tiden bryder med den og skaber noget nyt. Hver gang kapitalismen går fra et akkumulationsregime til et andet, eksempelvis fra fordismens standardiserede masseproduktion til post-fordismens fleksible just-in-time produktion, sker det ifølge Hardt og Negri, fordi multituden afviser den dominerende produktionsmåde og de dertil knyttede arbejdsforhold. Det er således multituden, som er den udfarende kraft.

Ifølge Hardt og Negri er den neoliberale kapitalisme blot den seneste fase af denne århundrede lange kamp mellem multitudine og kapital, hvor kapitalen hele tiden forsøger at mediere multitudens modstand, indfange den og sætte den i arbejde. I løbet af det 20. århundrede har denne kamp ifølge Hardt og Negri grebet om sig, og i dag er alle sfærer af det menneskelig liv den scene, hvorpå den udspiller sig. Kampen finder ikke længere sted på fabrikken, men er blevet spredt ud over hele det sociale liv, nu er det hele den menneskelige eksistens, der er i spil. Neoliberalismen er derfor ikke blot et nyt akkumulationsregime kendetegnet ved bestemte produktionsforhold og bestemte teknologier, den er kendetegnet ved produktionen af bestemte former for subjektivitet. Hardt og Negri bestemmer i *Declaration* neoliberalismen som fire sammenvævede subjektfigurer: den forgældede, den medierede, den overvågede og den repræsenterede. Den forgældede er selvfølgelig det forhold, at de fleste mennesker (og mange stater) har optaget lån for at kunne klare til dagen og vejen. For at overleve er det ganske enkelt nødvendigt at optage lån, hvad enten det er til ens bolig, bil, uddannelse eller til det daglige forbrug. Gælden er imidlertid ikke kun et økonomisk forhold, det er også en form for eksistentiel prekarisering, hvor den enkelte altid allerede skal leve på en måde, der gør det muligt at afdrage gælden. På den måde annullerer gæld fremtiden og skaber et begrænset mulighedsfelt for den forgældende. Den medierede angår det forhold, at den enkelte i dag ikke blot er omgivet af, men også formet og gennemtrængt af teknologiske medieringsmaskiner som tv, internet og mobiltelefonen. Vi bombarderes med billeder, slogans og reklamer, der gør det svært at orientere sig. Den overvågede [the securitized] er reduktionen af borgeren til et både frygtsomt og overvåget subjekt, der adresseres som enten en trussel eller et skrøbeligt individ, der selv er i fare. Samfundet forvandles på den måde til et udvidet fængsels-samfund, hvor man enten er indsat eller offer, eller på vej til at blive det. Den sidste kategori er den repræsenterede, der er annulleringen af den aktive politiske borger. I stedet har vi et

passivt subjekt, der lader andre agere for sig. De fire subjektiviteter beskriver de forskellige former for underkastelse eller fremmedgørelse, som ifølge Hardt og Negri karakteriserer den neoliberale kapitalisme.

De verdensomspændende demonstrationer og besættelser, der fandt sted i 2011, er ifølge Hardt og Negri at forstå som angreb på disse begrænsende subjektformer. Protesterne er udtryk for en afvisning af den neoliberale underkastelse. Deres analyse følger på den måde modellen fra Negris tidligere bøger og *Empire*, hvor en stadig mere intens fremmedgørelse samtidig skaber gunstige vilkår for modstand; jo mere kapitalen kontrollerer livet, jo nemmere bliver det paradoksalt nok for multituden at vriste sig fri. De nye produktionsforhold indeholder kimen til og indvarsler et nyt kommunistisk samfund. For Hardt og Negri er de kapitalistiske produktionsforhold nemlig en form for beholder, der indeholder et kommunistisk indhold, der bare venter på at blive realiseret. De kan således se kommunismen i den nuværende produktionsproces' dynamik, de nye kreative og netværksbaserede arbejdsformer er at forstå som et udtryk for multitudens kunstneriske skaberkraft.

Multituden svarer altså ikke blot igen på den neoliberale udbytning, men bryder den og skaber noget nyt. Som de skriver: »Oprørsbevægelser [...] giver os ikke bare midlerne til at afvise de undertrykkende regimer, i hvilke disse subjektive figurer lider, men forvandler også disse subjektiviteter til figurer med skabende magt [power]« (Hardt og Negri 2012: 7).

Occupy-bevægelsen, de indignerede i Spanien og Grækenland og de stridige arabiske masser, er ifølge Hardt og Negri eksempler på en sådan afvisning og kreativ omvendning. Her afvises den neoliberale kapitalismes subjektiveringsformer, og der eksperimenteres med andre sociale relationer, der ikke er medieret af penge og gæld, men som åbner et inklusivt demokratisk rum, hvor der eksponeres nye måder at være menneske på hinsides gæld, massemedier, overvågning og skindemokrati. »Bevægelserne skriver en manual for, hvordan vi kan skabe og leve i et nyt samfund« (Hardt og Negri 2012: 104).

Hardt og Negri er meget begejstrede for protesterne og den åbenhed, der kendetegner dem. Fraværet af ledere er en styrke, Hardt og Negri afviser enhver form for venstre-nostalgi og har ikke andet end hån til overs for, hvad de kalder venstrefløjens institutioner (det politiske parti og fagforeningen). Multitudens forskelle skal ikke underordnes en fælles identitet, argumenterer de. Det ser de bekræftet i besættelsernes horisontale deltagelsesstrukturer, hvor der ikke er nogen repræsentanter. Gennem de konkrete eksperimenter på pladserne er demonstranterne allerede i fuld gang med at overvinde den neoliberale kapitalismes frygtpolitiske skuespil, der isolerer og passiverer. Det er Hardt og Negris meget optimistiske læsning. De mange opstande og demonstrationer i 2011 peger således ud af den neoliberale misère, projektet er allerede i gang ifølge Hardt og Negri. Kommunismen er allerede til stede som praksis på pladserne.

Kommunismen som hypotese

Hvor Hardt og Negri har stor tiltro til protestbevægelserne og argumenterer for, at besættelserne allerede i sig selv er skabelsen af et nyt demokratisk samfund, der er den franske filosof Alain Badiou langt mere skeptisk i sin læsning af den igangværende protestcyklus i bogen *Le réveil de l'histoire* fra 2011. Han er naturligvis som Hardt og Negri affirmativ over for den kritik af den neoliberale krisehåndtering, der kommer til udtryk i protesterne, men han har en mere pessimistisk analyse, der læser de forvandlinger, der er sket i løbet af de seneste tre årtier, som en politisk regression. Tilbageslaget har ifølge Badiou været så omfattende, at vi nu lever i en art genkomst af den klassiske eller 'rene' kapitalisme, der var en realitet i midten af det 19. århundrede. Med finanskapitalen som dominerende kraft har markedet fået lov til at udfolde »sin skånselsløse og sumpede grådighed« med det resultat, at pengenes lov nu gælder overalt. »Kapitalismen overdrager folkenes skæbne til et lille oligarkis finansielle lyster. I en vis forstand er det intet andet end et regime af gangstere« (Badiou 2011: 23). Badiou afviser blankt nutidens demokrati, som han benævner kapital-parlamentarisme. Det parlamentariske demokrati og de regelmæssige stemmeafgivelser, vi har i den vestlige verden og med vold og magt forsøger at eksportere til andre verdensdele, er blot en tynd fernis, der skjuler den rene kapitalismes oligarkiske natur, skriver han.

Den kritiske analyse af samtiden er imidlertid ikke baggrunden for Badiou's mere skeptiske analyse af protesterne i 2011. For for Badiou er det revolutionære, helt i overensstemmelse med den abstrakte karakter, som hans filosofi generelt har – logiske beviser, aksiomer og mængdelære – ikke knyttet til objektive forhold, der eksempelvis angår udviklingen af den kapitalistiske produktionsmåde, fremkomsten af neoliberalismens post-fordistiske arbejdsforhold etc., men er i stedet et spørgsmål om rent subjektive forhold. For Badiou er det revolutionære nemlig knyttet til den immanente realisering af en subjektiv evne, det revolutionære er troskab mod den kommunistiske idé. Og hos Badiou skrives idé med stort i, »Idé«. Idéen kommer nemlig først hos Badiou. Den revolutionære praksis følger efter, den er i den forstand sekundær. Og derfor har beskrivelsen af den nuværende periode som dekadence og en historisk søvntilstand da også mindre at gøre med en kritisk analyse af den omstrukturering, der har fundet sted med kapitalismen siden 1970'erne, end med det, der er sket med den kommunistiske idé. Årsagen til den nuværende modstands usammenhængende form er altså at finde i idéen selv. Den historiske realisering af idéen blev nemlig blokeret ifølge Badiou, fordi partiformen blev obsolet, da den i løbet af det 20. århundrede smeltede sammen med staten i de statskommunistiske lande. I det 19. og 20. århundrede blev partiformen betragtet som måden, hvorpå kommunismens idé kunne tage form og eksistere uden at blive knust af kapitalens kontrarevolutionære kræfter. Partiet skulle således virkeliggøre kommunismen. Men det viste sig at være ude af stand til at skabe rammerne for den kommunistiske afvikling af staten, proletariatets diktatur blev til partibureaukrati og statskapitalisme og ikke den opløsning af magten, det var intentionen, den skulle være fra Marx og frem til Mao.

Modsætningerne mellem parti, stat og kommunisme er således ifølge Badiou den 'indre' forklaring på, hvorfor den kommunistiske idé ikke længere er forankret i nogen bevægelse. Hvorfor der ikke har været nogen revolutionære bevægelser siden afslutningen på »den røde cyklus« i midten af 1970'erne. Og det er udgangspunktet for enhver kommende realisering af den kommunistiske idé, det er dér, den kommer til at stå eller falde. Det er de modsætninger – parti, stat og kommunisme – som skal overvindes i en eventuel ny kommunistisk sekvens.

Den iranske revolution og Solidarność i Polen markerer hver på deres måde ifølge Badiou afslutningen på det 20. århundredes kommunistiske eksperimenter, Khomeini kuppede idéen om revolution – et islamisk teokrati som et resultat af revolutionen – og de polske arbejdere kritiserede den korrumperede statsocialisme, men uden at have en idé om en anden indretning af tingene. På hver deres måde markerede de således overgangen til en ny periode, hvor den revolutionære idé gik i dvale. »En åben, delt og universelt anvendelig forestilling om emancipation er fraværende« (Badiou 2011: 61).

Nutidens revolter er derfor kendetegnet ved at mangle en idé ifølge Badiou. Kommunismen er på nuværende tidspunkt ikke andet end en hypotese. Den nuværende periode er således lig perioden i midten af det 19. århundrede, hvor der ligeledes ikke var forbindelse mellem den tidlige arbejderbevægelse og socialismen, hvor de så at sige endnu ikke havde fundet hinanden. Hvor arbejderne endnu ikke havde en teori og derfor ikke var organiseret. Det var, før partiet blev måden at erobre magten på. Nu er vi så hinsides partiet og igen i en situation, hvor der finder protester sted, men uden at de hænger sammen og er båret af en idé. I dag finder der således ganske vist modstand sted, men den er ikke knyttet til en idé, forklarer Badiou, og der er endnu ikke opstået en ny politisk organisation, der kan overtage den funktion, partiet tidligere havde. Derfor kan Badiou påstå, at det 21. århundrede endnu ikke er begyndt. I den forstand havde Francis Fukuyama faktisk paradoksalt nok ret ifølge Badiou, da han proklamerede, at historien er ovre. Det er den ifølge Badiou. Vi lever i et interval, i en periode, hvor idéen ligger underdrejet, og hvor kapital-parlamentarismen tilsyneladende er alt, der er.

De arabiske revolter annoncerer imidlertid en ny kommunistisk sekvens, skriver Badiou. I Tunesien, Ægypten, Yemen, Bahrain etc. så vi ikke blot, at en folkelig opstand kan vælte staten, men også at et andet fællesskab er muligt hinsides staten og dens undertrykkende magtformer. På den måde har de arabiske revolter en universel betydning, og de skaber »en politisk sandhed«, skriver Badiou. Han betegner derfor revolterne i Nordafrika og Mellemøsten som »historiske revolter«. De er en begivenhed i Badiou's betydning af begrebet. De er et brud med den statslige logik, der blot vil bevare samfundets struktur. Deroverfor stiller Badiou, hvad han kalder, »de umiddelbare revolter«, som dem der fandt sted i London i 2011, hvor folk plyndrede butikker, eller i de parisiske forstæder i 2005, hvor unge arbejdsløse tredjegerationsindvandrere sloges med politiet og brændte biler af. Disse revolter er ifølge

Badiou udbrud af ureflekteret vold, »de er hverken politiske eller præ-politiske«, skriver han. Hvor de historiske revolter spreder sig og varer ved, da er de umiddelbare revolter kortvarige og formår ikke at inkludere forskellige sociale grupper, som det er tilfældet med de historiske revolter, hvor unge som gamle, kvinder som mænd, religiøse som sekulære, småborgerskabet som arbejderklassen deltager. Badiou opstiller altså en taksonomi over nutidens revolter med den historiske revolte øverst, den umiddelbare nederst og en mellemform, »den latente revolte«, der medierer mellem de to andre. Kun den historiske har »varig sandhed« og åbner et mulighedsrum, i hvilket en virkelig subjektiv proces kan finde sted, så begivenheden kan forlænges, hvorved den kommunistiske idé kan tage form. Kun den historiske revolte udfordrer staten og har en politisk dimension. Men Badiou lægger samtidig stor vægt på, at der kun er tale om en åbning. At den historiske revolte er en art historisk parentes, hvor der kan – det sker ikke nødvendigvis – opstå »en subjektiveret krop«, der kan inkarnere begivenheden og generalisere den. I den forstand holder den historiske revolte idéen om emancipation levende i en mellemperiode, men uden at den finder sin rette politisk form. Den historiske revolte er ikke en revolution, den udgør ikke i sig selv et alternativ til den orden, den forkaster. Derfor er de tre revolte-typer også alle kendetegnet ved fortrinsvis at være destruktive. Som Badiou skriver: »Revolterne forbliver, selv når de opnår en historisk betydning, overvejende negative ('skrid med jer', 'ud med Ben Ali', 'Mubarak skal væk')« (Badiou 2011: 63).

For Badiou har de arabiske revolter således to forskellige betydninger: På den ene side mangler de en idé, de indeholder ikke i selv midlerne til at skabe en anden verden. På den anden side muliggør de en opvågning fra den historiske søvn og skaber betingelserne for genkomsten af den kommunistiske idé. Derfor sammenligner Badiou dem med 1848-revolutionerne i Europa, der ligeledes tog form af folkelige opstande mod lokale despoter, og som også spredte sig som en steppebrand fra land til land uden dog at være i stand til at implementere en ny social orden, men som til gengæld indvarslede en ny historisk sekvens.

Kapitalens grænse

Hvor Negri og Badiou gennem en årrække til trods for deres politiske engagement har nydt stor intellektuel opmærksomhed og har været betragtet som nogle af de mest betydningsfulde nulevende politiske filosoffer, er *Théorie Communiste*, der startede som tidsskrift i 1977, forblevet en del af en politisk-teoretisk 'undergrund'. Inden for de seneste år er der imidlertid kommet mere opmærksomhed omkring det miljø, som *Théorie Communiste* er en del af. Det skyldes ikke mindst teksten »Le plancher de verre« fra 2009, hvor *Théorie Communiste* analyserer de voldsomme optøjer, der fandt sted i Grækenland i december 2008, efter at græsk politi skød og dræbte den 15-årige Alexis-Andreas Grigoropoulos. I de efterfølgende *riots*, der fandt sted i Athen og andre græske byer, var det fortrinsvis butikcentre og uddannelsesinstitutioner, som blev sat i flammer og smadret. Det var unge græske studerende, arbejdsløse og migrantarbejdere, der ledte an i angrebene. Noget af det

bemærkelsesværdige ved optøjerne var ifølge Théorie Communiste, at de unge ikke fremsatte noget krav, men i stedet i langt overvejende grad var destruktive, satte ild til butikker og sloges med politiet. Den destruktivitet, der kom til udtryk i optøjerne i Grækenland i 2008, skal ifølge Théorie Communiste forstås som et udtryk for, at der har fundet en afgørende ændring sted i forholdet mellem kapital og arbejde, hvor de former, der tidligere medierede forholdet mellem kapital og arbejde, ikke længere er til rådighed. Derfor krævede de unge grækere ikke noget, derfor opstod der ikke nogen organisationer, der kunne oversætte deres utilfredshed til krav. »Proletariatet kræver ingenting i optøjerne i Grækenland og anser ikke sin modstand mod kapitalen som grundlag for noget, det ønsker simpelthen ikke længere at være det, det er« (Théorie Communiste 2009: 18). Der var ikke noget krav. De unge grækere krævede ikke at få mere i løn eller at få et arbejde, de afviste i stedet sig selv som studerende eller prekære arbejdere. De gik til angreb på den sociale reproduktions institutioner, skolen, universitetet og butikscetret, og stillede på den måde ifølge Théorie Communiste spørgsmålstegn ved selve forholdet mellem kapital og arbejde. Det er altså selve klasseforholdet mellem kapital og arbejde, der er en grundsten i den kapitalistiske økonomi, som blev sat på spil i optøjerne, argumenterer Théorie Communiste.

Théorie Communiste kalder dette for en reproduktionskrise, kapitalen har problemer med at reproducere sig, og arbejderne kan ikke reproducere sig som lønarbejdere. De har ikke nogen fremtid, men er ekskluderet. Théorie Communistes analyse er på dette punkt en videreudvikling af Marx' bestemmelse af kapitalens indre grænser. Kapitalen er kendetegnet ved modsætninger, den tenderer til på én og samme tid at inkorporere og at ekskludere arbejde, arbejde er på den ene side et nødvendigt udgangspunkt for kapitalakkumulation, den er kilden til merværdi, men samtidig sker der en kontinuerlig eksklusion af 'det levende arbejde' til fordel for maskiner ('dødt arbejde'). Denne proces er nået et kulminationspunkt med overgangen til den neoliberale eller post-fordistiske periode ifølge Théorie Communiste. Det er nu ikke længere muligt at protestere på baggrund af en arbejderidentitet. Denne er nemlig blevet opløst som følge af de omstruktureringer, der er sket i de seneste årtier: outsourcing af produktion, gæld og teknologisk udvikling. Derfor er den overleverede forestilling om klassekamp brudt sammen. Dette sammenbrud, denne opløsning af den hidtidige revolutionære praksis fra Pariserkommunen over oktoberrevolutionen frem til maj '68, er dog samtidig en mulighed ifølge Théorie Communiste, idet det nu er selve kapitalarbejde-forholdet, der er i spil. På den måde peger protesterne virtuelt på ophævelsen af kapitalismen.

Théorie Communiste udvikler denne læsning af protesterne i Grækenland i 2008 på baggrund af en større historisk analyse, hvor de inddeler klassekampen i tre perioder. Vi er i den tredje, hvor en overskridelse af kapitalismen først for alvor bliver mulig. Såvel den første periode, der gik fra 1830 til omkring 1900, og den anden periode, der gik frem til 1970'erne, var kendetegnet ved, at arbejderne reelt ikke udfordrede kapi-

talen afgørende, fordi arbejdernes kamp mod kapitalen fandt sted inden for rammerne af en række organisationer som partiet, fagforeningen og arbejdsrådet, der alle blot medierede og opretholdt forholdet mellem kapital og arbejde og ikke forsøgte at overskride det. Alle tidligere kampe forblev på den måde knyttet til en affirmation af arbejderidentiteten, hvorved der reelt blot skete en affirmation af kapitalen. Théorie Communiste kalder denne kampcyklus for programmatisme. Uanset om der var tale om reformistiske eller revolutionære kampe, tog kampen nemlig form af en bekræftelse af arbejderklassen og dens kultur. Arbejderklassen var en identitet, og arbejderklassen havde et program, der skulle realiseres. Som det programmatisk lyder i titlen på E. P. Thompsons klassiker: *The Making of the English Working Class*. Den reformistiske kamp var en kamp for højere lønninger til arbejderne, den revolutionære var en kamp for etableringen af en arbejderstat. Udgangspunktet for begge var arbejderidentiteten, der skulle bekræftes. Det er denne identitet, der i dag udgør en grænse for den revolutionære kamp ifølge Théorie Communiste.

På grund af de neoliberale omstruktureringer, der har fundet sted siden midten af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne, er der sket en fragmentering af den gamle arbejderklasse. Udflytning, prekarisering, uformelt arbejde og gæld har opløst de tidligere klassestrukturer. Derfor er der ikke længere nogen arbejderautonomi, der kan affirmeres. Det er de nuværende revolters grænse og mulighed, for det betyder, at den revolutionære kamp skal genopfindes hinsides idéen om en socialistisk styring af de kapitalistiske produktionsmidler, men også at der endelig åbnes for en reel overskridelse af kapitalismen og reproduktionen af arbejderklassen som et kapitalismeinternt element. Som Théorie Communiste karakteristisk snørklet formulerer det:

Dynamikken i denne kampcyklus er den kløft [écart], som nogle af samtidens praksisser skaber inden i det forhold, der udgør denne kampcyklus' generelle grænse: at agere som klasse. I dag er proletariatets klasseaktivitet mere og mere opsplittet indefra: Så længe der er tale om en klasseaktivitet, er kapitalen dens eneste horisont [...], samtidig er den i sine aktioner mod kapitalen konfronteret med sin egen eksistens som klasse og nødvendigheden af at afvikle den. (Théorie Communiste 2009: 18)

Théorie Communiste fortæller således historien om, hvorledes arbejderklassens modstand i det 19. og 20. århundrede har været en integreret del af kapitalens udvikling, hvorledes arbejderklassen blev til sit eget projekt og blev til en identitet, der skulle skabes, mere end et forhold, der skulle afvikles, hvorved den kommunistiske overskridelse af kapitalismen altid blev udsat. På den måde smeltede arbejderklassen stadigt tættere sammen med kapitalismen. Resultatet var indlemning og fragmentering. Med de omfattende post-fordistiske forandringer i 1970'erne og 1980'erne blev arbejderklassen som såvel reformistisk som revolutionært subjekt imidlertid opløst. Det er ifølge Théorie Communiste baggrunden for de 'negative' protester i Grækenland i 2008. Det er konklusionen på den foregående historiske

periode, hvor arbejderne udfordrede, men først og fremmest også altid bekræftede kapitalismen. Arbejderkampene i det 20. århundrede overskred på den måde aldrig kapitalismen, og det er faktisk først med overgangen til den nuværende periode, at revolutionen bliver mulig, skriver *Théorie Communiste*, der således opererer med et skarpt opdelt historisk forløb. Nu er det så til gengæld blevet muligt for arbejderklassen at stille spørgsmålstegn ved de forhold, som gør den til en del af den kapitalistiske økonomis udvikling. Det er det afgørende nye i den neoliberale periode ifølge *Théorie Communiste*. Nu kan arbejderklassen ikke længere affirmere sig selv, der er ikke længere nogen arbejderidentitet. Det viser protesterne i Grækenland, hvor de unge netop er blevet overflødige og ikke indgår i skabelsen af merværdi, de er en reservearmé, der ikke kan indlemmes i akkumulationen. Men det er samtidig en mulighed, da det er selve kapital-arbejde-forholdet, der vakler, nu kan arbejderklassen begynde ophævelsen af sig selv som kapitalismeintern størrelse.

Revolution, kommunisme eller kontrarevolution?

Der er tale om tre særdeles relevante læsninger af den nuværende periode, der alle analyserer forholdet mellem neoliberalismens krise, det kapitalistiske samfunds fremmedgørelse og muligheden for kommunistisk modstand i dag. Såvel *Théorie Communiste* som Hardt og Negri gør meget ud af at analysere den udvikling, som kapitalismen har gennemløbet i den anden halvdel af det 20. århundrede og særligt i perioden fra begyndelsen af 1970'erne og frem. Denne udvikling er udgangspunktet for deres analyser af finanskrisen og de protester, der har fundet sted. Hardt og Negri læser således den neoliberale omstrukturering som tilsynecomsten af et nyt stridigt subjekt, der afviser den neoliberale kapitalismes subjektiveringsformer, gæld, massemediering, overvågning og repræsentation, til fordel for en affirmation af multitudens aldrig svigtende kreativitet. Det er ifølge de to perspektivet i protesterne, der fandt sted i 2011.

Théorie Communiste lægger også afgørende vægt på de transformationer, der er sket inden for de seneste årtier, men de læser dem i første omgang som et resultat af kapitalens indre modsætninger og ikke som et resultat af arbejderklassens modstand, sådan som Hardt og Negri gør det. Arbejderklassen eller multituden er ikke et selvstændigt subjekt, der er uafhængig af værdiproduktionen. Den omstrukturerede kapitalisme har ifølge *Théorie Communiste* gjort angrebet på det levende arbejde til et permanent og strukturelt forhold. Kapitalen er derfor konfronteret med en reproduktionskrise. Modsætningen mellem kapital og arbejde er blevet intensiveret på en sådan måde, at arbejderklassen nu potentielt står over for sin egen opløsning. Dette finder sted som den kontinuerlige eksklusion af arbejdere over alt i verden, men også som den aktive afvisning af kapital-arbejde-relationen i de protester, der løbende bryder ud i Sydeuropa, Mellemøsten, USA og Sydøstasien i takt med, at finanskrisen intensiveres. *Théorie Communiste* fokuserer således mere på opløsning og destruktion, og de betoner arbejderklassens aktive destruktion. For dem er revolutionen arbejderklassens selvdestruktion, mens Hardt og Negri

fokuserer på den aktive skabelse, der hele tiden finder sted på pladserne, i demonstrationerne, men også i det nye immaterielle arbejde generelt. På den måde er der stor forskel på de to analyser. Den ene er strukturel og dialektisk og fokuserer på modsætninger og sammenbrud, den anden er vitalistisk og udpræget positiv. Men begge understreger den aktive afvisning af kapitalismen og dens penge-, løn- og statsform. Det er vigtigt som modvægt til forestillingen om kapitalens naturlige forfald.

Begrænsningerne ved begge teorier er imidlertid ikke svære at få øje på: Hardt og Negris hypostasering af den neoliberale kapitalismes iboende tendenser til kommunisme eller demokrati fremstår problematisk i takt med, at finanskrisen tager til. Hvis alt kan læses som udtryk for yderligere modstand eller mere kreativitet, tenderer distinktionen mellem modstand og krise til at forsvinde i en affirmation af alt nyt. *Théorie Communistes* analyse tenderer til gengæld til at læse de neoliberale omstruktureringer som 'den sidste krise' og fordømmer alle tidligere revolutionære projekter til den historiske skraldespand, da betingelserne for en overskridelse af kapitalismen ikke var til stede. Det er en meget deterministisk læsning, som samtidig ikke efterlader den revolutionære bevægelse med mange aktionsmuligheder i dag ud over blank afvisning.

Badiou hænger ikke på samme måde som de andre sin analyse op på en historisk redegørelse for ændringerne i den kapitalistiske økonomi. For ham er det vigtige den kommunistiske idé og dens immanente udvikling, der selvfølgelig står i et forhold til de historiske omstændigheder, men ikke desto mindre går forud for disse. Derfor nøjes Badiou også med at beskrive den nuværende kapitalisme som en genkomst af en klassisk røver-kapitalisme. For Badiou er det afgørende, hvad der sker med idéen, om der opstår en ny idé om politisk organisering hinsides partiet og nationalstaten. Efter at have udbrændt sig selv i forsøget på at give den kommunistiske idé form i partiet er idéen i den nuværende periode blot en hypotese, der endnu venter på at blive knyttet til en bevægelse, som det skete i perioden efter 1848. Badiou's analyse er således kendetegnet ved en problematisk distance til den historiske situation. For ham kommer løsningen udefra, den kommer fra idéens rationelle proces og dens trofaste og disciplinerede subjekter, der skaber organisationer, som på én gang afvikler staten og tager magten og bruger den. På den måde opererer Badiou med en helt anden idé om kommunisme end Hardt og Negri og *Théorie Communiste*, der på hver deres måde i forlængelse af Marx mere materialistisk har en forestilling om kommunismen som »den virkelige bevægelse, der ophæver den nuværende tilstand« (Marx 1974: 45). For Hardt og Negri og *Théorie Communiste* er kommunismen en immanent proces, der ophæver kapitalismen, den er ikke et ideal, hvorefter virkeligheden skal rette sig. Det er ikke en idé, men en rigtig bevægelse i historien, der er aktiv nu. Og det er da også svært at se, hvorfra den antikapitalistiske modstand skal komme, hvis det ikke er fra de igangværende kampe. Forholdet mellem teori og praksis er mere immanent, end Badiou synes at forestille sig. Teorien eller idéen kommer ikke udefra.

På tværs af nationale og regionale forskelle er de mange protester, der finder sted på alle kontinenter, i sig selv et vidnesbyrd om dette forhold, om tilstedeværelsen af en kommunistisk praksis, der kan afvikle kapitalismen. Revolterne i Mellemøsten og Nordafrika har allerede udfordret den nuværende verdensorden og dens opdeling af verden, og de indignerede i Sydeuropa og besættelsesbevægelsen i USA (Occupy) forsøger at fortsætte udviklingen. Selvom diktatorerne er blevet væltet i Tunesien, Ægypten og Libyen, fortsætter protesterne. Det samme er tilfældet i Grækenland, Spanien og Portugal, hvor

befolkningerne med stor energi afviser spareplanerne. Det samme gør studenter i Chile og Canada. I Syrien raser borgerkrigen. Og i Kina vokser antallet af strejker. Der er stor forskel på de forskellige protester, de er i udgangspunktet defensive i vesten og offensivt reformistiske i andre dele af verden som Kina, men der er blevet brudt hul i det neoliberale verdensbillede. Klassekampen er ikke længere en ensidig affære. Den gamle muldvarp arbejder igen hurtigt, og på flere og flere huse er der malet et rødt kors.²

NOTE 2 »I det tegn, der anretter forvirring blandt bourgeoisiet, adelen og de stakkels tilbageskridtsprofeter, genkender vi vor tapre ven Robin Goodfellow, den gamle muldvarp, der kan arbejde så hurtigt i jorden, den værdige pioner – revolutionen. [...] I middelalderen fandtes der i Tyskland en hemmelig domstol, der hævnedes den herskende klasses ugeringer, den kaldtes femedomstolen. Når man fandt et rødt kors malet på et hus, så vidste man, at ejeren var dømt af femer. På alle huse i Europa er der nu malet et hemmelighedsfuldt rødt kors. Historien er dommeren – dommens fuldbyrder er proletaren« (Marx 1973: 352-353).

REFERENCER

- Badiou, Alain (2011) *Le réveil de l'histoire. Circonstances 6*. Paris: Lignes.
- Collins, Philip (2008) »Karl Marx: Did He Get It All Right?«, *The Times*, 21. oktober.
- Gréau, Jean-Luc (2012) *La grande récession (depuis 2005). Une chronique pour comprendre*. Paris: Gallimard.
- Hardt, Michael og Antonio Negri (2012) *Declaration*. New York: Argo Navis Author Services.
- Marx, Karl (1973) »Tale ved The People's Papers årsfest« [»Speech at anniversary of the People's Paper«, 1856], pp. 17-99 i Marx *Udvalgte skrifter. Bind 1*. København: Forlaget Tiden.
- Marx, Karl (1974) *Den tyske ideologi [Die deutsche Ideologie, 1845]*, pp. 17-99 i Marx *Skrifter i udvalg. Den tyske ideologi & Filosofiens elendighed*. København: Rhodos.
- Roth, Karl Heinz (2009) *Die globale Krise*. Hamburg: VSA Verlag.
- Théorie Communiste (2009) »Le plancher de verre«, pp. 9-53 i Théo Cosme (red.) *Les émeutes en Grèce*. Marseille: Senonevero.

En stærk medicin. Eller hvorfor en reaktualisering af Lenin for Slavoj Žižek er vejen ud af demokratiets dødvande

Den slovenske filosof og psykoanalytiker Slavoj Žižek er en væsentlig stemme i det »nye venstre«. Artiklen introducerer dels til hans kritik af det liberale demokrati, dels til hans forestilling om, at tidens politiske dødvande kan overvindes gennem en aktualiserende læsning af Lenins værker.

CARSTEN BAGGE LAUSTSEN

Lektor i politisk sociologi ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Spørger man den slovenske filosof, psykoanalytiker og nu også selverklærede marxist Slavoj Žižek, hvad der karakteriserer vor tid og særligt vores måde at forholde sig til politik på, vil han sikkert og uden vaklen svare to forestillinger. For det første forestillingen om, at det politiske er karakteriseret ved en form for politisk neutralitet og ved en vis inertie eller uoverskuelig afmagtsfølelse over for ideen om at ændre noget som helst. Det er, som om det politiske er forsvundet og erstattet af rutineret administration i henhold til det, som de økonomiske nødvendigheder nu engang kræver. Den anden forestilling er, at det også er bedst sådan. Man bør ikke ønske sig andet eller kræve mere, fordi det liberale demokrati og den kapitalistiske markedsøkonomi er »det mindst ringe af alle mulige samfundssystemer«, som det ofte spøgefuldt bemærkes. Vi har set, hvor galt det gik i det tyvende århundrede med nazismen og kommunismen, og derfor er det frem for alt vigtigt at holde tungen lige i munden og ikke få alt for flyvske planer. At udfordre den filosofiske vanetænkning eller den underforståede uomgængelighed i den måde, vores samfund er indrettet på, er en farlig aktivitet, der rummer indbyggede totalitære tendenser. Sådanne radikale udfordringer af vore vante politiske forestillinger er på forhånd illegitime og bør forebygges, før de fører til katastrofer.

Man kan sammenligne denne forebyggelsestrang med Tom Cruises opgave i Steven Spielbergs science fiction-film *Minority Report* fra 2002, hvor en lille effektiv agentgruppe har adgang til viden om fremtidige forbrydelser, som de er specialtrænede til at forhindre. På tilsvarende vis bliver det i stigende grad betragtet som en selvstændig opgave for offentlighed og

myndigheder at opspore og uskadeliggøre påståede totalitære træk, før de udvikler sig til noget virkelig farligt. Allerede det, at man tænker over, hvad der kunne være galt med vores måde at indrette os på, afslører, at man er på vej ud ad en ekstremistisk tangent – man er på vej til at blive radikal, og »radikalisering« er i dag blevet at betragte som en art sygdom, der skal bekæmpes, eller endnu bedre forebygges. Žižek indleder bogen *Did Somebody Say Totalitarianism?* med en flot metafor for denne opfattelse af politiske utopier og nedvurdering af politisk kreativitet:

På tepakken af mærket 'Celestial Seasonings' findes en kort beskrivelse af teens kvaliteter: 'Grøn te er en naturlig kilde til antioxidanter, der neutraliserer skadelige molekyler i kroppen af den slags, der er kendt som frie radikaler. Ved at tømme de frie radikaler hjælper antioxidanterne kroppen med at bevare dens naturlige, gode helbred.' Mutatis mutandis, er begrebet om totalitarisme ikke en af de væsentligste ideologiske antioxidanter, hvis funktion det altid har været at tømme frie radikaler og dermed at hjælpe samfundet, den sociale krop, til at bevare dets politisk-ideologiske helbred? (Žižek 2001: 1)

I denne tendens ser Žižek konturerne af et egentligt tankeforbud. Når vi anser den grundlæggende samfundsstruktur for uantastelig og først og fremmest er opmærksomme på at beskytte den gennem symbolske (og af og til direkte voldelige) markeringer »for demokrati og ytringsfrihed«, mens vi samtidig afviser at tænke over mulige alternativer og de indvendinger, der rejses forskellige steder fra, begynder den rituelle besvær-

gelse at få karakter af mere end blot en hyldelse og fastholdelse af demokratiske principper.

Slavoj Žižek er en ideologikritisk filosof. Han er interesseret i at afdække og undersøge de selvfølgeligheder og rutinerede praksisser, der styrer – og nok så væsentligt begrænser – vores tænkning og adfærd. Der er samtidig tale om forestillinger og rutiner, som vi kun i ringe grad er bevidste om og opmærksomme på konsekvenserne af. Derfor henter Žižek ikke blot sin teoretiske ammunition i ideologikritikken, men også i psykoanalysen. Han forsøger at tænke en intervention, der minder om den, vi finder i den kliniske praksis, men hvor det i stedet for et traumatiseret individ er samfundet, som befinder sig på briksen. Sigmund Freud foreslog flere steder i sine skrifter, at efterfølgere burde udforme en kulturens psykopatologi, der kunne supplere og berige den hverdagslivets psykopatologi, han selv havde udformet. Man kunne hævde, at det præcis er den opgave, Žižek forsøger at løfte. Han fremanalyserer en række patologiske tendenser i vores samfund. Men en analyse af de patologiske træk bør ikke stå alene. Den bør følges af konkrete opfordringer til handling. Den bør også ordinere en kur.

Men hvad er så medicinen? Hvordan bringes vi ud af dette ideologiske dødvande? Slavoj Žižeks bud er højt overraskende, at vi nu må til at genlæse Lenins skrifter. Det er hos denne tænker, som er alt andet end demokrat, og som med rette kan kritiseres for mangt og meget, at vi skal finde vejen ud af demokratiets problemer. Vor tid kalder på en dosis »totalitarisme«, om man vil. Eller en radikal sandhedssøgen, som andre – fx den franske maoist Alain Badiou – hævder. Og målet er intet andet eller mindre end en revitalisering af det politiske. Fremfor alt må vi genfinde troen på, at man kan gøre en forskel – også når det gælder de store spørgsmål om politiske reformer og økonomisk organisering.

Det, der er værd at bevare og genkalde sig hos Lenin, er ikke de konkrete løsninger, han og hans bolsjevikker fik tvunget igennem, og naturligvis slet ikke den katastrofe, Sovjetunionen og den østeuropæiske socialisme på mange måder endte i:

At gentage Lenin betyder ikke at vende tilbage til Lenin. At gentage Lenin betyder at acceptere, at 'Lenin er død'; at hans partikulære løsning slog fejl, ja endda fejlede monstret, men at der var en utopisk glød i den, som er værd at redde. (Žižek 2002: 310)

Det, der er værd at genopdage og lade sig inspirere af i dag, er den form for intervention, Lenin stod for: hans »utidige« indsats for at omskabe betingelserne for, hvad man overhovedet kunne forstå ved politik og samfund. Denne handling er værd at gentage i dag – i en tid, hvor vi synes at være låst fast i den såkaldte »post-politiske« administration af det liberale demokrati og en grundlæggende kapitalistisk markedsøkonomi.

Jeg vil nu kort skitsere Žižeks analyse af vor tids demokratiske problemer, og hvorfor han mener, at Lenin er vejen ud. Som vi skal se, handler det i høj grad om at udskifte den diskurs, som orienterer og driver den politiske handling. Žižek hævder, at demokratiet i dag fungerer som en hysterisk diskurs, og at vejen ud er at tænke den politiske handling i forlængelse af analytikerens diskurs. Disse diskurser er to ud af fire måder, det sociale bånd ifølge den franske psykoanalytiker Jacques Lacan kan være struktureret på.¹ Diskursernes navne – fx hysterikerens og analytikerens diskurs – henviser til en klinisk praksis, men som kortlægning af strukturer kan de anvendes i bredere sammenhæng.

Sygdommen: demokratisk fundamentalisme

Žižek var før murens fald en del af oppositionen i Jugoslavien og kæmpede en aktiv politisk kamp for at vælte det siddende styre. Denne kamp blev fulgt af en teoretisk refleksion over demokratiets form og muligheder. Žižeks skrivelser var her primært inspireret af den franske filosof Claude Leforts demokratiteori, hvilket i øvrigt ikke er overraskende, da Lefort som Žižek er inspireret af den franske psykoanalytiker Jacques Lacans tænkning. Žižek skriver i sin første engelsksprogede bog følgende:

Den lacanianske definition på demokrati vil altså lyde: en sociopolitisk orden hvori Folket ikke eksisterer – ikke eksisterer som en enhed, inkarneret i dets ene repræsentant. Derfor er det et grundtræk ved den demokratiske orden, at Magtens plads af strukturel nødvendighed er tom. (Žižek 1989: 147)

Umiddelbart finder vi her en modstilling af totalitarisme og liberalt demokrati, Žižek senere er blevet stærk kritisk overfor. Hvis man skulle forsøge at indkredse demokratiets væsen mere positivt, vil jeg vove den påstand, at Žižek her og tilsyneladende uden helt at være bevidst om det, forstår demokratiet som struktureret som en hysterisk diskurs. Udgangspunktet i demokratiet er, at folket styrer, men også at dette folk aldrig bliver en mester. Folkets vilje kendes aldrig helt, hvorfor man stadig må spørge det ved kontinuerlige valg. Demokratiets drivkraft er med andre ord et folk, som aldrig bliver helt sig selv. Eller bedre: I demokratiet eksisterer folket som opsplittet i to entiteter: som vælgere og som inkarneret i dets repræsentanter. Leforts – og Žižeks – pointe er, at disse to entiteter aldrig kan og bør falde sammen. Hvis de gør det, ophører demokratiet med at fungere som et demokrati – det vil i givet fald blive transformeret til et »folkedemokrati« af den slags, vi så i Østeuropa før murens fald. Det suveræne folk bliver aldrig, eller bør aldrig blive, mere end en numerisk multitudine, der kan rette en række krav mod dets repræsentanter (Žižek 1989: 148).

Efter et valg siges det ofte, at folket har talt, men præcis hvad det har sagt, står aldrig helt klart. Der er to måder at formulere

NOTE 1 De øvrige to diskurser er mesterdiskursen og universitetsdiskursen. For en mere udførlig præsentation af de fire diskurser og deres mulige anvendelse i forbindelse med en analyse af politiske reformer, se Bjerre og Laustsen (2012).

dette mere skarpt på. Den ene er, at folket aldrig bliver ét – det formår aldrig at formulere en entydig og fælles vilje. Den anden er, at folkets repræsentanter, de valgte – politikerne, aldrig helt bliver mestre. Magtens plads må forblive tom: Politikerne besætter den kun midlertidig og netop kun som repræsentanter for andre. Og heri finder vi så grundlaget for det hysteriske. Det subjekt, som er demokratets grundlag, kilden til dets liv og vitalitet, bombarderer konstant de valgte repræsentanter med krav og ønsker, men det bliver aldrig helt tilfreds. Demokrati er med andre ord institutionaliseret utilfredshed. Repræsentanterne er altid »på prøve«: De er nok mestre, men mestre som er stillet en umulig opgave. De skal både være magten (inkarnere folkesuveræniteten) og have magten (fungere som repræsentanter for vælgerne).

Set i forhold til de tidligere socialistiske systemer i Østeuropa var her noget, Žižek kunne bruge. Med indførelse af demokratiet væltede de gamle mestre, og det umiddelbart uden, at andre blev sat i deres sted. Og dog! Žižek blev senere opmærksom på to problemer, som betød, at han bevægede sig fra Leforts forståelse af det politiske mod Lenins. Det første problem er, at demokratiet nok institutionaliserer en fundamental uudgrundelighed, og at alt principielt er åbent for debat og revision, men måske lige på nær en ting, og det er demokratiet selv. Demokratiet kan perverteres til en ideologi, hvor henvisningen til en demokratisk procedure kan fritage mig for ansvar for mine handlinger (Žižek 2010: 33, note 37). Man så det tydeligt i den måde, man i Vesten efter murens fald spejlede sig i de nye demokratier i Øst på. Vi nød den beundring, styrerne i Øst mødte os med, men mistede tilsyneladende på den baggrund også evnen til selvkritik. Og man ser det i forbindelse med diskursen om humanitær intervention, hvor demokratiet i bekæmpelsen af de totalitære farer og humanitære katastrofer rundt omkring i verden immuniserer sig overfor kritik – fx af, at der også kunne være mindre lødige motiver på spil end hensynet til menneskeliv og bekæmpelsen af undertrykkelse. Vi bringer jo dem demokrati, og hvordan kan man ved sine fulde fem være imod det? Henvisning til det demokratiske kan med andre ord perverteres til en undskyldning for ikke at tænke.

Demokratiet kan nok aggregere folkets krav og ønsker, men det kan aldrig artikulere det, som det ikke selv ved, at det begærer. Demokratiet handler om meninger, men aldrig om sandhed (i den forstand vi skal se det hos Lenin). Žižek taler derfor om en form for demokratisk fundamentalisme. Det fundamentalistiske henviser til selve demokratiet, hvis funktion der ikke sættes spørgsmålstegn ved. Men den demokratiske fundamentalisme har en anden karakter end den religiøse. Det er en fundamentalisme, som ikke abonnerer på absolutte værdier, men i stedet næres af relativisme. Demokratiet er blot en tom skal, en simpel optællings- og aggregeringsmekanisme, der kan danne rammen om principielt hvad som helst. Demokratiets procedurer tilvejebringer en viden om folks præferencer, men ingen sandhed – intet endegyldigt princip denne viden kan organiseres efter.

Lars von Triers *Manderlay* kan her tjene som en pædagogisk illustration. I filmen kommer den hvide Grace forbi en bomuldsfarm i 1930'ernes Alabama, der bærer navnet *Manderlay*. Grace bliver forfærdet over at se, at det gamle slavesystem her stadig praktiseres, og resolut og med hjælp fra sin fars gangstere indfører hun demokrati på farmen. Tidligere fulgte alt sin vante gænge. Man underlagde sig Mams, der straffede hårdt, men retfærdigt. Men Grace erstatter nu Mams styre med demokrati. De tidligere slaver gives deres frihed og skal nu selv bestemme. Til hendes skuffelse resulterer dette dog i, at alle byder ind med den ene mere egoistiske fordring end den anden. Kun William, den tidligere »overslave« og Mams højre hånd, forsøger at tænke ud over sig selv. Hele plantagen forfalder, da ingen af slaverne formår at tænke på helheden og fremtiden. Deres fokus er i stedet deres umiddelbare behovstilfredsstillelse (læhegnet, som skal beskytte afgrøderne mod sandstorme, hugges til brænde osv.). Filmens instruktivt, hvordan demokratiet står i et radikalt modsætningsforhold til den tidligere mesterdiskurs (Mams styre); at demokratiet i modsætning til mesteren ikke kan artikulere en sandhed og give en lov. Mest tragikomisk kommer dette til udtryk, da slaverne bliver i tvivl om, hvad klokken er, og så ender med at stemme om det. Resultatet bliver, at Grace kommer for sent, da farens gangstere skulle samle hende op. Hun fanges med andre ord mellem to fejlede diskurser: en demokratisk diskurs uden sandhed (det visionsløse og kortsigtede styre på farmen, karakteriseret ved egoistisk interessevaretagelse) og handlekraft og en mesterdiskurs uden autoritet og legitimitet (gangsterne er mestre uden autoritet, hvorfor de netop må ty til den rå våbenmagt).

Det andet problem, Žižek er opmærksom på i forhold til demokratets diskurs, er den nydelse, som følger med, og som er »sandheden« om den hysteriske diskurs. Demokratiet vægrer sig ved det universelle, hvilket fx ses i den stadig mere omsiggribende politikerlede. Demokratiet er som modelleret over et forbrugerprogram, hvor mestrene (firmaerne) klædes af og samtidig konsekvent kritiseres for ikke at være mestre nok. Politikerne skal være overmenneskelige i deres ufejlbarlighed, og samtidig så gør vi – og pressen – alt for at finde noget smuds. Identifikation med politikerne bliver stadig mere centralt, og der er altid et eller andet galt: En politiker opfattes som akademisk og ufolkelig eller for folkelig: som bøvet; vedkommende har en dårlig moral eller er for moraliserende; har skiftet standpunkt og er utroværdig eller opfattes som rigid og fossileret; er sjusket klædt på eller så fint klædt på, at hun eller han fremstår som en påklædningsdukke. Lige gyldig hvad, så er den gal på den ene eller den anden måde. Og sandheden bag alle disse inkonsistente kritikker er ikke deres indhold, men det at vi nyder at snage og kritisere.

Eller et andet eksempel: Folk beklager sig konstant over skatte trykket, og det samtidig med at de hævder, at den offentlige service er mangelfuld. Et centralt retorisk spørgsmål er her, hvorfor vælgerne så ikke bare vælger nogle andre politikere. De har jo ved valgene muligheden for at skifte hele pakken ud, men alligevel ender de med at stemme på stort set de samme,

som sad i parlamentet i den forrige periode. Forklaringen er, at hysterikeren præcis behøver en mester at beklage sig til. Hvad man vægrer sig ved, er at tage ansvaret for det og dem, man stemte på: »Ja, det var præcis det, jeg ønskede. Jeg står fuldt og helt inde for mit valg.« En hysteriker vil aldrig tage disse ord i sin mund.

Den hysteriske attitude viser sig også i vores talrige krav, som naturligvis ikke alle kan opfyldes. I Frankrig findes der fx foreninger for folk, som hævder, at kampagner for bedre folkesundhed diskriminerer mod overvægtige mennesker og ødelægger deres selvrespekt. Andre ekstreme grupperinger kæmper for retten til incestbaserede ægteskaber, retten til indvilligede mord, kannibalisme m.m. I andre sammenhænge har Žižek hævdet, at demokratiets prototypiske subjekt er et subjekt, der tænker sig som evigt forfulgt: Alle former for beslutninger og handlinger, som ikke harmonerer med dets værdier, ses som sexchikane, racisme eller anden form for fortrædelighed. Igen: Klagekulturen er struktureret som en hysterisk diskurs.

Problemet med denne diskurs er ikke den kritik, som rettes til mesteren. Žižeks ønske er ikke, at vi alle skal klappe i og rette ind: »Stop brokkeriet«. Problemet er, at vores brok aldrig gives en universel form. Og som sådant ender brokkeriet med at få en konserverende snarere end radikaliserende funktion (Žižek 2002: 175). Klagekulturen er konservativ. Vi lader os reducere til repræsentanter for en kulturel gruppe: for lesbiske kvinder, for arbejdsløse lesbiske kvinder, for sorte arbejdsløse lesbiske kvinder... Det logiske slutpunkt er, at vi ender med en kritik, som kun har gyldighed for hin enkelte og kun har dennes oplevelse af en fortrædelighed som grund. Her finder vi også anstødsstenen for Žižeks refleksioner over forholdet mellem demokrati og kapitalisme. Sagen er, at alle disse krav, og den multikulturalisme, som de forbindes med, er uden brod i forhold til kapitalismen.

Kapitalismen har en ubegrænset evne til at integrere og stække et hvilket som helst partikulært krav. Spørgsmålet om timing, om at 'bemestre sig øjeblikket', er her centralt. Et givet partikulært krav rummer på et givet tidspunkt en global detonerende kraft som metaforisk stedfortræder for revolutionen. Hvis vi insisterer betingelsesløst, vil systemet eksplodere. Hvis vi imidlertid venter for længe, vil den metaforiske kortslutning mellem dette partikulære krav og den globale omvæltning brydes, og systemet vil med snerrende hyklerisk tilfredsstillelse kunne lave følgende gestus: 'Du ønskede dette? Nu har du fået det, som du ønskede det' – og det uden, at noget radikalt er hændt! (Žižek 2001: 116-117)

Som vi ser, er det ikke selve kravet, der er konservativt eller revolutionært, men den form det gives. Er det en udfordring til en given samfundsorden, og for Žižek er vores samfundsorden defineret ved at være kapitalistisk, eller er det ikke? Vi kan her sondre mellem den vanlige aftapning af multikulturalismen og så en »kritisk« multikulturalisme, og forskellen er præcis, om de partikulære krav gives en universel form eller ej. Vejen

til at tænke en sådan universalitet er for Žižek Lenins skrifter. Det, som bliver muligt med Lenin, er at tænke det politiske i forlængelse af »analytikerens diskurs«, og som vi skal se, giver dette »diskursskifte« mulighed for at tænke det politiske på en radikal anderledes måde. Eller hvis vi strammer den en tand, kan vi med Žižek sige, at det faktisk netop er det, som gør os i stand til overhovedet at tænke det politiske.

Kuren: leninistisk sandhed

For Lenin er partiet er det sted, hvor en fælles dagsorden sættes. Det vedtages, at vi nu kæmper sammen for at opnå et givet mål. Denne kamp har de samme to usikkerhedsmomenter, som plager analytikerens i den kliniske intervention: Kan vi virkelig vide, om det, vi faciliterer eller sætter i værk, nu vil være det bedste? Og: Hvordan kan jeg stå inde for det her – bliver jeg ikke presset til nogle kompromisser, som jeg i virkeligheden ikke ønsker? At gå ind i Partiet er at gå fra det partikulære til det universelle, og det er samtidig dermed at acceptere en vis underordning af ens egen specificitet under den fælles dagsorden. Det er ikke en kamp for anerkendelsen af vores specifikke ønsker eller behov, som vi med lidt hjælp let kan definere, men en kamp som vedrører hele samfundets indretning. Partiet er nødvendigt, fordi vi aldrig »helt er os selv«. Og at tro, at vi skal være det, før vi kan indgå i en aftale med andre, er det samme som bestandig at udsætte analytikerens indgreb i samtalen.

Lenin indtog efter Februarrevolutionen i 1917 positionen som en exces, et overskud af mening, der ikke fandt dækning i hverken kommunistisk teori om historiens udvikling eller som et udtryk for et folkeligt (demokratisk) krav om (yderligere) forandring – altså den »egentlige« revolution, Oktoberrevolutionen. Han udtrykte på vegne af folket, hvad det ikke vidste, at det ønskede, idet han erkendte, at det at vente på det rette moment for en revolution (i forhold til »historiens love« eller »folkets udtrykte krav«), altså at vente på en borgerlig revolution, der ville gøre op med tsarismen, ville være det samme som at acceptere, at revolutionen aldrig kom. Parallellen til analytikerens situation er naturligvis, at der ikke er noget rigtigt tidspunkt at bryde ind i analysandens tale på, men hvis det aldrig sker, kommer fremskridtet i analysen aldrig. Berettigelsen af denne excessive intervention var, om end i andre termer, allerede et eksplicit tema i Lenins samtid.

Som Stalin hævdede også mensjevnikkerne, at historien havde en objektiv logik, hvilket for dem indebar, at man først måtte have en demokratisk revolution, og først herefter ville den proletariske revolution være mulig. Situationen i 1917 var kaotisk, statsapparatet var ved at bryde sammen, og folkets utilfredshed var stor, men det ville være uklogt at presse for meget på. Arbejderne skulle gå i alliance med borgerskabet med henblik på at indføre demokrati. Faren ved at forcere udviklingen var, at revolutionen hermed kunne degenerere til terror. Lenins og de fleste bolsjevikkers holdning var i modsætning hertil, at man skulle kaste sig ind i kampen, altså gribe momentet, selv om tiden syntes præmatur. En sådan intervention ville bidrage til at ændre den situation, der intervereredes i, og modne den.

Mensjevikerne trak på et altomfattende grundlag i form af den historiske udviklings positive logik, mens bolsjevikerne (i hvert fald Lenin) vidste, at 'den store Anden ikke eksisterede' – at en genuin politisk intervention ikke sker inden for koordinaterne af en grundlæggende global matrix, siden det, som den opnår, præcis er en 'omkalfatring' af denne matrix. (Žižek 2001: 116)

Der findes i Lenins tænkning på dette tidspunkt ingen objektiv logik og ingen nødvendige udviklingsstadier. Den konkrete situation er altid specifik, og den »subjektive« intervention i situationen vil altid afspore enhver lineær udvikling (Žižek 2001: 115). Og på tilsvarende vis er der ikke en korrekt partilinje – partiet laver alle mulige fejl, og partiets linje er det zigzagmønster, som skabes gennem dets praksis, altså dets strategiske og situationsbundne beslutninger (Žižek 2008: 230). Når Partiet alligevel kan påtage sig rollen som den instans, der intervernerer, sker det på baggrund af en forventning, vi ikke desto mindre har om, at nogen må kunne intervenere.

Ligesom i den kliniske situation er analytiker den, der handler på baggrund af en formodet viden, snarere end på baggrund af eller som direkte udtryk for en faktisk aktuel viden. Der er en »sandhed«, som informerer analytikerens handling: ikke en faktisk viden, men netop en formodet viden, uden hvilken indgrebet ikke ville kunne vinde genklang. Det risikable i at indtage agentens plads i analytikerens diskurs består i at påtage sig rollen som den, der ved, hvad det er, vi har formodet, nogen kunne vide, men som vi endnu ikke (selv) har erkendt. Handlingen er så at sige en realisering af en ubestemt forventning om, at analytiker/Partiet vil kunne handle, fortolke og intervenere.

Den excessive handling, som Lenins avantgardisme er et udtryk for, kan også genfindes i Žižeks beskrivelse af proletariatet. For så vidt som denne gruppe spiller en politisk rolle, er det netop ikke som en klasse blandt andre klasser, der kæmper for sine rettigheder, interesser osv., men som en agent, der på en måde træder ud af hele spillet om rettigheder og etablerede interesser. Proletariatet er »en singularitet i den sociale struktur og, som sådan, den universelle klasse, ikke-klassen blandt klasserne« (Žižek 2002: 298). Dermed er proletariatets historiske opgave ikke at fremme arbejdernes sag, men at bringe hele samfundet frem mod en mere universel og retfærdig indretning. For så vidt kan proletariatet principielt udspringe alle steder fra. Proletariatet er præcis den gruppe, som ikke lader sig fange ind af en individualiserende »klagekultur«.

Megen marxisme har været låst fast i forestillingen om, at enhver revolutionær forandring nødvendigvis måtte have sit udgangspunkt i arbejderklassen. Idealet har været beskidte og hårdtarbejdende arbejdere i industrien. Man har diskuteret, om selvejerbønder var forarmede nok; om man godt kunne være progressiv, hvis man havde skiftet overalls ud med jakkesæt osv. Det centrale for Žižek er imidlertid ikke en bestemt gruppes særlige attributter, men dens placering i forhold til samfundets hele. Proletariatet var for Marx symbolet på en

universel humanitet og pegede dermed frem mod et samfund hinsides udbytning og fornedrelse. For Žižek er det centrale ligeledes ikke, om proletariatet var og er den mest undertrykte klasse, men derimod at proletariatets eksistens giver krop til kapitalismens indre modsætninger og ubalancer.

Žižek kobler her i forlængelse af den franske filosof Jacques Rancière det revolutionære med det politiske. Genuin politisk politik er for Žižek en handling, som har revolutionen som mål. Politik opstod for begge i det antikke Grækenland, da nogle medlemmer af demos ikke blot forlangte at blive hørt og kompenseret for den nød, de led, men også begyndte at tale på samfundets vegne. De kritiserede magthaverne for at hytte eget skind og for på baggrund heraf ikke at tjene samfundets bedste. Politik er således en kortslutning mellem det universelle (at tale på menneskehedens vegne) og det partikulære (at gøre det som ekskluderet): en paradoksalt universel singularitet, som træder i det universelles sted og destabiliserer det sociale hele (Žižek 2003: 65).

Et tredje begreb kan her føjes til sammenkoblingen af revolution og politik, nemlig frihed. Frihed er præcis evnen til at overskride en given situation og sætte selve forudsætningerne for den situation, i hvilken man agerer (Žižek 2001: 115, 122). Den revolutionære politik er således ikke nihilistisk. Det centrale ved en revolution, og hvad der adskiller den fra den blotte destruktion og ødelæggelse, er de revolutionære energiers omsætning i en ny orden. Det er først, når en sådan er etableret, at man kan afgøre, om en given hændelse har været revolutionær – en revolution er først revolutionær, hvis den anerkendes som en sådan, hvis den lykkes. Det hårde arbejde venter på os dagen efter den revolutionære eksplosion. Hvordan kan man forblive revolutionen tro (Žižek 2003: 135)?

En forudsætning for en genuin politisk intervention er, at man erkender, at beslutninger og handlinger ikke kan funderes i en ekstrapolitisk instans. Det politiske handlende subjekt handler uden sikker grund og viden. En af de store forskelle på Lenins og Stalins tænkning er, at subjektet aldrig tillades den perverse nydelse, som kan bestå i at instrumentalisere sig for en andens vilje (Žižek 2001: 112-113). I leninismen står Partiet ved sine tiltag, også når de virker for hårde og tvivlsomme. I stalinismen sker alting derimod under en lov, ingen kan forventes at tage det fulde ansvar for, men som netop derfor kan udvirke forfærdelige rædsler under dække af »historiens nødvendighed« og »folkets vilje«.

Žižeks forsvar for leninismen skal således ikke forstås som en anprisning af blind, revolutionær galskab, men næsten tværtimod som et forsøg på at gentænke muligheden for at skabe et egentligt politisk ansvar, der ikke stiller sig tilfreds med, at tingene går, som de nu engang går, men i stedet forsøger at bringe os frem til selv at forholde os til effekterne af vores system og vores handlinger – og dermed også påtage os ansvaret for de »ubehagelige« beslutninger.

Det, som analytikerens diskurs frembringer, er en mester – udkommet er en form for mesterskab: Vi begynder at opbygge vores egen verden, overtage den og tage ansvaret for den. Mesterskabet er således samtidig en form for mestertab. Vi bliver egne mestre, når vi selv tager ansvaret. Det vil sige: Når vi tager ansvaret for en politisk handling, som ikke er begrundet i eller legitimeret af eksisterende dogmer og autoriteter. Det behøver ikke nødvendigvis at indebære, at alt er ændret, at revolutionen river det hele ned – måske endda tværtimod. En analytisk erfaring kan vel være den, som Kjeld Enemark (eller mere præcist en af hans analysander) har beskrevet som det, at »alt er forandret, og alligevel er jeg stadigvæk den samme« (Enemark 2002: 69). Det at træde i et andet forhold til sin egen situation og til den verden, man lever i, kan betegnes som en form for »mesterskab«. Politisk kan dette udlægges som netop det virkelige arbejde efter revolutionen: Revolutionen kan principielt betegne blot det, at »alt er forandret, og alligevel er vi stadig de samme«. Der skal stadig leveres mælk og bringes post ud efter en politisk omvæltning. De syge skal stadig tilses, og markerne

høstes. Men det hele skal nu arrangeres efter den nye politiske ordens dessiner. Den analytiske diskurs handler alene om at bryde op i den hidtidige dominans og underkuelse for at åbne et nyt rum, hvorigennem politik kan gentænkes og udvikles.

Gentagelsen af Lenin, som jeg har beskrevet den, handler således ikke om at gentage én bestemt type politik, men om at gentage den forpligtelse på det universelle moment, som Lenin forsøgte at sætte igennem. I lyset af eksemplet kan den leninistiske gestus måske nu afslutningsvis tydeligere forstås:

Lenins præmis – som i vore dages postmoderne relativisme er vigtigere end nogensinde – er, at universel sandhed og partiskhed, den gestus at vælge side, ikke alene ikke udelukker hinanden, men gensidigt betinger hinanden: En konkret situations universelle sandhed kan kun artikuleres gennem en konsekvent partisk position; sandheden er, per definition, ensidet. (Žižek 2002: 177)

REFERENCER

Bjerre, Henrik Jøker og Carsten Bagge Laustsen (2012) »Politiske (styre)former. Jacques Lacans fire diskurser som inngang til institusjonaliserin-gen av det politiske«, *Agora*, 30 (2-3): 34-73.
Enemark, Kjeld (2002) »Den psykoanalytiske akt, 1. del«, *Drift*, 1-2: 69-94.

Žižek, Slavoj (1989) *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.
Žižek, Slavoj (2001) *Did Somebody Say Totalitarianism?: Five Interventions in the (Mis)Use of a Notion*. London: Verso.
Žižek, Slavoj (2002) *Revolution at the Gates. Selected Writings of Lenin from 1917*. London: Verso.

Žižek, Slavoj (2003) *The Puppet and the Dwarf. The Perverse Core of Christianity*. Cambridge: The MIT Press.
Žižek, Slavoj (2008) *In Defense of Lost Causes*. London: Verso.
Žižek, Slavoj (2010) *Living in End Times*. London: Verso.

Postarbejderismen: neo-marxistisk kritik af den aktuelle kapitalisme

Selv om det er en nærmest gængs betragtning, at marxismen længe har været fortrængt, har den italienske neomarxistiske skole postarbejderismen i flere årtier forsøgt at tage analytisk og praktisk livgreb med kapitalismen i dens postindustrielle form.

JAN LØHMANN STEPHENSEN

post-doc ved Institut for Æstetik og Kommunikation – Æstetik og Kultur, Aarhus Universitet

Med en marxistisk rem af huden

Det er nærmest blevet en gængs betragtning, at Karl Marx' oeuvre har været genstand for en decideret revival i forbindelse med den verserende økonomiske krise. Selvom dette utvivlsomt har noget på sig, skal det dog ikke lede én til at tro, at Marx' teorier har været fuldstændig fraværende de sidste årtier. For på trods af dens tilsyneladende fortrængning fra vores »teoretisk bevidsthed«, har den marx'ske teori om ikke andet ofte fungeret som den mur, som megen samfundsteori har spillet bande op ad og i den forbindelse ofte også overtaget en del figurer fra.

Dette har bl.a. været tilfældet med de teorier, som i det seneste par årtier har søgt at tage temperaturen på den såkaldt kreative økonomi (Florida 2002), der som regel udlægges som en socioøkonomisk orden, der så at sige har bragt os hinsides tidligere, måske endog velbegrundede, konflikter over ejendomsret, udbytning og ikke mindst kreativitetsskvælende »fremmedgjort arbejde«, som det hed i den antikapitalistiske jargon op gennem 1960-70'erne med reference til især den unge Marx' værker (Bifo 2009; Stephensen, 2010). Ifølge denne analyse af den aktuelle samfundsorden er det især teknologiske og økonomisk-strukturelle forandringer, som har udløst den kreative frigørelse af arbejdslivet: digitale teknologier, nye organisationsformer, økonomisk globalisering m.m. Der er her tale om en figur, som er nedarvet fra teorierne om informations- og videnssamfundet helt tilbage fra 1960-70'erne, hvis fortalere for det meste også erkendte en vis marxistisk påvirkning. Hermed er det også antydnet, at der ikke, som andre har foreslået, blot er tale om, at kapitalismen har gennemgået et rent retorisk skifte

(et skifte i kapitalismens »ånd«), dvs. en ny måde hvorpå kapitalismen legitimerer sig selv diskursivt (Boltanski og Chiapello, 2005).

Et interessant bud på, hvordan det historiske udvekslingsforhold mellem kritik, retorisk legitimering og teknologisk-strukturel transformation kan forstås, finder vi den gren af neomarxismen, der betegnes postarbejderisme eller autonom marxisme, hvis grundlæggende pointer og begreber vil være denne artikels emne. Ifølge denne teoretiske skole er økonomiens og dermed samfundets væsentligste historiske drivkraft nemlig de modstandsformer kapitalismen mødes med, og denne transformation sætter sig ikke blot igennem på den retoriske legitimerings niveau, men også i det teknologisk-strukturelle. I denne forståelse ligger der, hvad en af postarbejderismens åndelige faddere, Mario Tronti, i sin tid omtalte som en »omvending af kampene«, som slet og ret udgør en »kopernikansk revolution« af den historiske materialisme (1972). Men det vender jeg tilbage til i slutningen af artiklen.

Postarbejderismen

Postarbejderismen er en videreudvikling af den særlige italienske marxisme, som udvikledes op gennem 1950-60'erne under betegnelsen *arbejderisme* (operaismo). Arbejderismens hovednavne er bl.a. ovennævnte Mario Tronti, Sergio Bologna samt Antonio Negri, som efterfølgende er blevet den, som har nydt størst berømmelse i bredere kredse, især i kraft af bestsellerne *Empire* (2000) og *Multitude* (2004), som begge er forfattet sammen med den amerikanske litterat Michael Hardt. *Empire* omtales endog fra tid til anden som »den ny Kapitalen« med

henvisning til dens placering som centralt kampskrift for den globale antikapitalismebevægelse.

Det, som bl.a. kendetegner arbejderismen, er dens særlige fokus på arbejdernes selvorganiserede karakter, især som det udfoldede sig i samtidens italienske arbejdsprotester, som indgående blev studeret af skolens grundlæggere. Heraf også den ofte anvendte betegnelse *autonomia* om samme bevægelse.

Den afgørende forskel mellem på den ene side den klassiske marxisme i alle dens ganske forskelligartede former (herunder også den tidlige arbejderisme), og på den anden side den nyere, postarbejderistiske teori er dog, at de er tænkt og skrevet under radikalt forskellige samfundsmæssige, økonomiske og politiske forhold. Marx skrev således under indtryk af og op imod en gryende industrialisering af Nordvesteuropa i sidste halvdel af det 19. århundrede, hvilket også satte sit præg på de politiske teorier, som i det følgende århundrede trak veksler på Marx i deres analyser af den industrielle, tayloristiske og fordristiske kapitalisme. Tilsvarende er postarbejderismen præget af det forhold, at kapitalismen og dens samfund synes på vej ind i den såkaldt postindustrielle eller postfordristiske fase. Denne transformation indebærer nye former for arbejdsprocesser, nye former for social organisering af arbejdet samt et mere transnationalt/globalt perspektiv. Det er aspekter, som alle virker ind på analysen af, hvilke kritikker af og modstandsformer mod Empire (Hardt og Negris betegnelse for den globale, neoliberalistiske kapitalisme), der er brugbare, og hvilke man må lade bag sig.

Postarbejderismens hovednavne er Paolo Virno, Maurizio Lazzarato, førnævnte Antonio Negri og Michael Hardt, Christian Marazzi samt »Bifo« (Franco Berardi). Fælles for mange af disse er, at de enten metaforisk eller helt konkret som i Lazzaratos og Negris tilfælde har befundet sig i eksil i Frankrig (bl.a. pga. af anklager om medvirken til venstreorienteret terror i Italien), hvor de er blevet kraftigt influeret af poststrukturalistisk filosofi, især Gilles Deleuze, Félix Guattari, Michel Foucault og Jean-Joseph Goux. En af konsekvenserne af dette har været en betydelig udvidelse af det akademisk-disciplinære perspektiv, som nu er kommet til at række ud over klassiske økonomi- og arbejdsrelaterede problematikker og langt ind i bl.a. det kunstnerisk-kulturelle felt. Eksempelvis har Bifo været involveret i den praktiske etablering af alternative mediekana-ler (piratradio, independent tv og lignende) for så at sige at nå længere ud. Til gengæld har denne »franske forbindelse« også affødt en terminologisk forvitring, som alt andet lige må siges at trække i modsat retning. Hertil er meget af litteraturen simpelthen for kringlet og lukket for ikke-akademikere – og, når sandheden skal frem, også for en hel del akademikere.

Immaterielt arbejde

Postarbejderismens centrale begreb i analysen af den postfordristiske kapitalisme er »immaterielt arbejde«, som Lazzarato definerer som »det arbejde, som frembringer varens informationelle og kulturelle indhold« (1996: 132). Selv om betegnelsen stammer fra midten af 1990'erne, hvor Internettet blot var i sin

allertidligste vorden, synes det indlysende, at det fanger mange af de problematikker, som med tiden er blevet stadig mere påtrængende for den kritiske kapitalismeanalyse.

Det er dog også et af skolens mere omdiskuterede begreber. For det faktum, at flere i de senere år har talt og skrevet om arbejdets og økonomiens immaterialitet, er nemlig ikke nødvendigvis – selv på trods af økonomiens tiltagende finansialisering og sprogliggørelse (Marazzi 2008) – ensbetydende med, at der rent kvantitativt set produceres og cirkuleres færre materielle varer, end siges at produktionsmidlerne og arbejdsprocesserne reelt er blevet mindre materielle. I virkeligheden synes der primært at være tale om et perspektivskifte, som har at gøre med vores teoretiske og begrebslige forståelseskategorier, dvs. hvordan vi opfatter arbejdets natur og forestiller os, hvordan de økonomiske logikker er skruet sammen. Eksempelvis synes der med udflytningen af produktionsarbejdspladser til fjernere himmelstrøg ganske enkelt at være sket det, at masseproduktionen af materielle objekt-varer er blevet usynlig (for os i Vesten). Netop derfor kan den dominerende symbolske rolle, som det immaterielle arbejde efterhånden har indtaget i vores forståelse af den postfordristiske kapitalismes mekanismer, faktisk også komme til at skygge for eksempelvis den globale arbejdsdelings uligheder (Wright 2005) – jf. fx debatten om de vilkår, som vores tøj og digitale isenkram produceres under i især Østen.

Imod (vrang)forestillingen om den »vægtløse økonomis afmaterialisering« argumenterer Ursula Huws (2003) for, at tendensen måske endog går den modsatte vej. Dette gælder eksempelvis inden for serviceerhvervene, hvor immaterielle produkter (services) i bemærkelsesværdig grad er blevet forvandlet til materielle produkter; bl.a. i form af den stigende og stadig mere specialiserede mekanisering af dagligdags husarbejde som vask, madlavning, rengøring osv. Ligeledes vil genbrugsstationernes container for kasserede computere og lignende – ja, de miljø-mæssige konsekvenser er også voldsomme (Maxwell og Miller, 2012) – kunne fungere som belæg for denne pointe. Paradoksalt nok synes det digitale felt, som oftest ellers udlægges som den primære arena for økonomiens og arbejdets afmaterialisering, netop qua vores eksplosivt voksende maskinpark faktisk at være tesens mest indlysende modbevis.

Det er i denne forbindelse også værd at bemærke, at Marx selv i det såkaldte »Maskinfragment« fra Grundrids, som er den tekstpassage, postarbejderisterne oftest refererer til, heller ikke synes at forestille sig nogen bevægelse imod mindre materialitet. Selvom Marx her antyder, at viden fremover vil blive en stadig væsentligere produktivkraft, er der rettere tale om udviklingen af nye maskiner, som ganske sigende netop betegnes »videnskraft i genstandsform« (1974, bind 3: 750).

Kampen om produktionsmidler

Postarbejderismens samtidsanalyse er på mange måder nært beslægtet med teorierne om kognitiv kapitalisme. Særligt enige er de om udpegningen af det forhold, at den primære produktionskraft i tiltagende grad er blevet noget, som »bor« i det arbejdende individ, og som inddrages i de økonomiske produk-

tionsprocesser i form af det, som Yann Moulier Boutang (2011: 28-30) betegner »positive eksternaliteter«. Hermed refereres både til kognitive fænomener, der ligner de ting, vi typisk taler om i forbindelse med videnssamfundet og -økonomien (dvs. viden og information), og til fænomener, som normalt opfattes som ikke-økonomiske: kreativitet, dømmekraft, fornuft, smag, følelser, socialitet osv. Konsekvenserne af dette peger dog i forskellige retninger:

(A) På ene side ligger der i dette forhold kimen til en helt ny type kamp om retten til den arbejdendes subjektivitet. Især Lazzarato har kritisk analyseret det forhold, at menneskets indre, kognitive og følelsesmæssige dimensioner med den såkaldt immaterielle produktionsforms fremvækst nu i stigende grad underordnes økonomiske logikker og styringsteknologier. I denne analyse har Lazzarato støttet sig til Michel Foucaults begreb om biopolitik, som defineres som »den strategiske koordinering af [...] magtrelationer rettet mod at få de levende væsener til at producere mere kraft« (2006: 5).

Den kritiske pointe lyder her, at der ikke længere blot sker en kolonisering af livsverdenen, men af selve livet, både det biologiske og det mentale, som alt sammen bliver suget ind i det økonomiske felt og dermed gjort til genstand for kapitalismens logikker. Hermed bliver det menneskelige intellekt, endog »sjælen«, som det hedder hos Bifo, på én og samme tid arbejdets primære produktionsmiddel og dets råstof. Reguleringen af det økonomiske griber nu også ind i menneskelivets allerinderste og mest private. Dette sker dog typisk ikke gennem tvang, men gennem socialisering, fx gennem internalisering af særlige karaktertræk, som bliver noget, der efterstræbes hos den enkelte. Hvem vil fx i dag ikke gerne være kreativ? Der er her tale om en problemstilling og et valg, som ikke for blot få årtier siden på samme måde ville have været noget, som kunne dukke op på forventningsradaren, hverken hos arbejdsgiver eller arbejdstager, men som nu fylder meget i arbejdslivet. Moderne ledelsesteknikker og -filosofier bestræber sig altså på at få gjort arbejderens sjæl, drømme og eksistentielle aspirationer til en del af »fabrikken«. Og i forlængelse heraf bliver arbejdet med selvet også en udviklings- og vedligeholdelsesopgave, som tjener andre formål end blot ens egen eksistentielle drift.

På samme måde er de mellemmenneskelige relationer, socialiteten, blevet en central komponent i de økonomiske kredsløb. Tænk blot på hvordan sociale medier kapitaliserer på de udvekslinger, der foregår herinde. Moulier Boutang illustrerer dette med en insektallegori: Det væsentligste produktet af biernes arbejde, deres største økonomiske bidrag, er ikke, som man ellers umiddelbart ville tænke, honningproduktion, men derimod deres cirkulation mellem og bestøvning af planter (2011: 186). Moulier Boutang anvender derfor også fra tid til anden betegnelsen »pollensamfundet« om den kognitive kapitalismes netværkssamfund og dets sociale produktionsformer – om end han ikke forholder sig så negativt til fænomenet, som postarbejderisterne.

En mere kritisk analyse af dette sidste forhold finder vi hos Tiziana Terranova (2000). Hun påpeger, at selv når vi foretager os noget online, som vi slet ikke selv opfatter som arbejde, kan vores virtuelle aktiviteter fra kapitalens optik faktisk jævnstilles med »gratis arbejde«. Selv vores (digitale) forbrug, dvs. det, som vi i den klassiske analyse køber os råd til ved at sælge vores arbejdskraft, bliver altså nu til en økonomisk handling, som generer værdi. Og på samme vis går det med vores oversprings-handlinger: Når vi sniger os til at holde lidt fri i arbejdstiden for i stedet at gå på Facebook, så producerer vi så at sige også – bare for nogle andre end dem, der betaler vores løn. Og netop det forhold, at det immaterielle arbejde indbefatter aktiviteter, som vi ikke normalt ikke har regnet for arbejde, gør det ifølge Lazzarato således »stadig vanskeligere at adskille fritid fra arbejdstid. I denne forstand bliver livet umuligt at adskille fra arbejdet« (1996: 137).

(B) På den anden side medfører det forhold, at produktionskraften i tiltagende grad er koblet til individets kognitive apparat og dets »sjæl« potentielt en modsatrettet forrykkelse af magtbalancen mellem arbejdsgiver og arbejdstager. Det arbejdende/producerende individ synes nemlig nu selv at eje og kontrollere produktionsmidlerne. Hermed kunne den diskrepans mellem produktivkræfterne og produktionsforholdene, som ifølge Marx nærmest uvægerligt ville udløse en social revolution, muligvis ophøre med at være noget problem; den kan i hvert fald ikke tænkes i samme form.

Store dele af dette argument kunne man allerede finde udfoldet hos f.eks. Peter Drucker op gennem 1950-70'erne, hvilket netop var det, som sidenhen fik ham til at beskrive videnssamfundet som et »postkapitalistisk« samfund (1994), dvs. et markedsbaseret (læs: fortsat kapitalistisk) samfund befriet for alle de problemer og kampe, som kapitalismekritikken historisk set med rette havde påpeget. Hos postarbejderisterne forløber den videre argumentation dog noget anderledes, da man fortsat lokaliserer en udtalt udbytning som en central komponent i den postfordistiske kapitalisme. Ikke desto mindre åbner den ny konfiguration af »hvem ejer produktionsmidlerne«-problematikken op for en hidtil uset historisk chance, da antikapitalismen nu stilles i en mere fordelagtig position end nogensinde før. Eftersom positive eksternaliteter som viden, kreativitet samt affektive og sociale kompetencer netop er noget, der bor i mennesket, er det en type produktionsmidler, som man kan tage med sig, hvis man ikke kan lide udbytningen i bageriet. Derfor er en »videnskommunisme«, som det eksempelvis er blevet betegnet af André Gorz (2010) med henvisning til en art delingsbaseret vidensøkonomi/samfund, måske ikke så fjern endda, lyder argumentet.

Til denne vision hører også begrebet »den sociale fabrik«, som det hedder hos bl.a. Tronti og Negri. Hermed hentydes dels til det allerede kritisk omtalte forhold, at det værdiproducerende arbejde nu ikke længere udelukkende rummes inden for arbejdspladsen, dels at selve arbejdets karakter har gennemgået en »social vending«, dvs. i en retning hvor arbejdet er præget af kooperative arbejdsprocesser. Denne tendens findes selvfølgelig

gelig i særlig grad udfoldet i forbindelse med de nye, digitale medieteknologier, hvor ofte fremhævede positive eksempler på en mulig ny økonomisk, kulturel og samfundsmæssig logik er fænomener som peer to peer-business, open source og free software-udvikling samt Wikipedia og lignende (se fx Bauwens 2012; Benkler, 2006).

Nye kollektive politisk-revolutionære subjekter: multituden og prekariatet

Postarbejderismens største udfordring er dog lokaliseringen af et nyt kollektivt revolutionært-politisk subjekt, der kan udfordre den globale, postfordistiske kapitalisme og være drivkraft for samfundets forhåbentlig forestående transformation. Hardt og Negri har i denne forbindelse kastet deres kærlighed på den diffuse mængde, »multituden«. I modsætning til andre kollektive politiske subjekter – især folket, som beskyldes for at være en essentialistisk kategori – kendetegner multituden sig ved ikke at lade sig reducere, definere og dermed også fiksere som en enhed. Multituden er ifølge Hardt og Negri en aktiv, selvorganiserende, social agent med en agenda (2003: 24), så selvom den er »en mangfoldighed af sociale kræfter«, viser den sig – i sammenligning med massen og pøblen, som ofte forfalder til manglende sammenhængskraft, fragmentering og anarki – alligevel at være organiseret og i stand til at operere på baggrund af, hvad den har til fælles (2004: 99-102). Multituden beskrives således med endnu en insektmetafor – om end nu appliceret på modstanden imod kapitalismens nye logikker; ikke som indbegrebet af disse logikker (jf. Moulier Boutang) – som en sværm, som ganske vist udefra betraget kan fremstå som kaotisk, uorganiseret og ikke-reflekterende, ja endog som »hjernerøde overfaldsmænd« (2004: 91), men som ved nærmere betragtning alligevel udviser rationel, intelligent og kreativ, politisk-taktisk adfærd.

Et typisk fremhævet problem med netop denne forståelse af det nye modstandssubjekt er dog, at multituden er en endnu ikke eksisterende klasse. Den skal så at sige skabe eller komme til sig selv, dvs. udvikle klassebevidsthed. Dette moment betegnes af postarbejderismen »selv-valorisering«, hvormed i korte træk menes den cirkulære sociale proces, hvorved et givent kollektivt subjekt in spe gennem fremførelsen af alternative, autonome værdier og handlinger, som er relativt uafhængige af kapitalens og statsmagts rammer og logikker, etablerer et værdifællesskab omkring disse (Virno og Hardt 1996: 263).

Det springende punkt er imidlertid, om det er tilstrækkeligt, at disse alternative værdier i altovervejende grad blot formuleres negativt (dvs. som kritik af en fælles modstander). Vil der med andre ord overhovedet kunne være andet, der forener multituden, end modstanden imod kapitalismen? (Eller måske endog ganske forskelligartede modstande imod forskellige kapitalismer?) Dette er en af de kritikker, som typisk også rejses mod disse års vel mest markante antikapitalistiske protestbevægelse, Occupy, som netop beskyldes for at være et sammenrend af en lang række forskellige dagsordner, som har vist sig at være temmelig uforenelige. En kritik, som bevægelsen ganske vist selv allerede i sin opstart gjorde opmærksom på og forsøgte at

vende til en guerillataktisk styrke ved at spørge: »What is our one demand?«

Uanset om denne flertydighed er intenderet eller ej, synes det under alle omstændigheder at være en væsentlig (postarbejderisme-intern) kritik, når Nick Dyer-Witheford påpeger, at hvis definitionen på, hvad postfordistisk immaterielt arbejde er, kan rumme så forskellige typer som »multimediedesignere, indskolingslærere, maskinoperatører på bilfabrikker og strippere« (2001: 73), så er den bestemte entalsform, de nye udbyttede tillaes med, dvs. »multituden«, en problematisk tilsnigelse. Og i så fald er kategorien ikke alene en upræcis beskrivelse; det gør også ud fra et praktisk-strategisk perspektiv mobilisering ekstremt vanskelig, da der under selve begrebet reelt kan gemme sig stærkt uforenelige dagsordner og målsætninger, selv om modstanderen altså tilsyneladende er den samme.

Der er ikke desto mindre en væsentlig pointe i denne uafgørlighed, eftersom den fortværende åbenhed er et overordnet politisk-demokratisk mål i sig selv. For Hardt og Negris vedkommende hænger dette tæt sammen med deres demokratibegreb, multitudens »absolutte demokrati«, som tager afsæt i ideen om kontinuerlig, aktivt skabende selvorganisering, som holdes op imod den industrielle kapitalismes »mis-repræsentative« demokrati (2003: 21-24). Ægte demokrati er således ikke karakteriseret ved en særlig type offentlig, diskursiv ageren i dertil indrettede fora, institutioner og medier, men derimod ved en praktisk, kreativt eksperimenterende, produktiv handlen i hverdagen (2004: 316, 411). Også derfor kræver realiseringen af et ægte demokratisk samfund, som ikke er underlagt kapitalens logikker, en ny forståelse af det historisk revolutionære subjekt, som kan bringe os tættere på dette ideal. Dvs. et subjekt, som er i en tilstand af permanent uafslutlighed og potentialitet – en figur, som tydeligvis er endnu en arv fra den franske poststrukturalisme – og som opererer praktisk-demokratisk i alle arenaer af samfundslivet.

Andre af skolens teoretikere sætter derimod deres revolutionære lid til det såkaldte »prekariat«, som i langt mindre grad fremstår som en heroisk besyngelse af en kreativ multitudisk modstand. Her tages der i stedet afsæt i mere objektive aspekter af den projektorienterede postfordistiske kapitalismes bagside, fx den tiltagende brug af tidsbegrænsede ansættelser, et arbejdsliv, som aldrig finder nogen fast form, og den ideologiske dyrkelse af fleksibilitet og omstillingsparathed (Standing 2011; Seymore 2005). Mens arbejderklassens kritik af kapitalismen tidligere var rettet imod socio-økonomisk udbytning og dens psyko-eksistentielle konsekvenser (fremmedgørelse, tingsliggørelse osv.), synes prekariatets primære problem snarere at være, at det slet ikke indgår i en type relationer, som meningsfuldt kan beskrives som systematisk udbytning. »Elendigheden i at blive udbyttet af kapitalister er«, som økonomien Joan Robinson engang sagde i en lidt anden sammenhæng, »ingenting ved siden af slet ikke at blive udbyttet« (2009: 45).

Prekariatet kan altså beskrives som en objektiv social gruppering, som befinder sig et sted mellem Marx' progressive klasse,

proletariatet og hans mere udgrænsede kategorier: pjalteproletariatet og reservearmen. Men prekariatet er samtidig også en konfliktorienteret selvbeskrivelse inden for den antikapitalistiske litteratur; dvs. et forsøg på at samles om og mobilisere under en bestemt »offerrolle« i den erkendelse, at man endnu blot er en klasse i sin vorden uden nogen formuleret kollektiv vision om, hvilken type samfund man gerne ser skabt (dvs. beslægtet med multitudens selv-valorisering ifølge Hardt og Virno m.fl.).

Kritikkens indoptagelse og genstandsgørelse

Det er blandt andet også i forlængelse af dette, Trontis kopernikanske omvendelse af den historiske materialisme kommer ind i billedet. Her går politikken, dvs. arbejderkampen, nemlig altid forud for historien, dvs. der, hvor »kapitalen på denne baggrund [klassekampen] opdaterer sine teknologiske og produktive strukturer, sin organisering af arbejdet, sine kontrolmekanismer og manipulative sociale redskaber, og udskifter [...] de i tiltagende grad forældede dele af sine magtmekanismer« (Tronti 1972: 59). Anskuet i et historisk perspektiv var eksempelvis midlertidige projektansættelser – eller i det mindste et mere fleksibelt arbejdsliv – paradoksalt nok oprindeligt et centralt modbillede i den modkulturelle nedrakning af den bureaukratisk-industrielle kapitalismes arbejdssamfund i 1960-70'erne, hvor bl.a. eksistentiel bortvisnen ved livstidsansættelse var et hyppigt tema i den teoretiske litteratur samt ikke mindst i film, litteratur, populærmusik osv. Det er ifølge Bifo netop disse specifikke kritikker, krav og drømme, som i løbet af 1990'erne vender tilbage i perverteret form, og som nu udgør ryggraden i den ny kapitalismes freelance-baserede arbejdskultur med dens betoning af det »frie« selventreprenante subjekt og dets flydende, såkaldt »rekombinante« arbejdsliv uden reelle, transparente karriereveje (2003).

Samme historiske mekanismer kan også hævdes at udspille sig på det teknologisk-strukturelle niveau. Det er således, som allerede nævnt, et gennemgående tema i postarbejderismens analyser, at ikke man forstår kapitalismens historie, dvs. dens konstante sociale, organisatoriske og produktionsteknologiske omstrukturering, som en proces, der er afledt af en selvstændig teknologisk udviklingslogik. Kapitalismens materielle udvikling anskues derimod som konsekvensen af en serie ganske bevidste forsøg på at indoptage og dermed neutralisere eller afvæbne de revolutionære transformationsbestrebelsers, som kapitalismekritikken peger frem imod.

En af de teoretikere, som har arbejdet mest intenst med at applicere den postarbejderistiske skoles pointer på det digitale,

informationsteknologiske felt er Nick Dyer-Witheford, for hvem det netop også er »behovet for at foregribe, forstyrre og bekæmpe denne indre fjendes tiltagende styrke, som ansporer kapitalen til at udvikle og perfektionere sig selv« (2004: 8). En pointe, som Marx faktisk allerede selv påpegede i *Kapitalen*, da han konstaterede, at »der kunne skrives en hel historie om de opfindelser efter 1830, der kun blev til noget, fordi de skulle tjene som kapitalens krigsvåben mod arbejderrevolterne« (1970-72, vol. 1, bog 3: 628), men som han altså ikke – i modsætning til postarbejderismen – gjorde til sin primære matrice for udlægningen af kapitalismens forandringshistorie.

Anskuet på denne vis kan udviklingen af hele den teknologiske arkitektur, som ligger til grund for netværksorganiseringen af den digitale arbejdskultur, også forstås som kapitalens (im)materielle modreaktion på de forskellige lønarbejde- og kapitalismekritiske bølger, som i efterkrigstiden prægede den politiske opinion i især Vesten. Med en parafrase af Marx' »Maskinfragment« kunne man altså hævde, at disse nye, kreative samarbejdsteknologier, som umiddelbart synes at realisere mange af kapitalismekritikkens sociale aspirationer og drømme i positiv forstand, i virkeligheden rettere bør betragtes som en form for genstandsgjort viden, kreativitet og socialitet. Gennem denne optik tager den postfordistiske kapitalisme sig ud som et ganske vellykket, defensivt svar på kritikken af tidligere versioner af kapitalismen; dens teknologier er i betydelig grad konfigureret med afsæt i specifikke kritikker, som så at sige er blevet positivt materialiseret i vores digitale teknologier og deres konkrete muligheder og anvendelser, i vores socio-strukturelle organisering af arbejdet og handlen (f.eks. netværksorganisering), men også i vores mere overordnede filosofiske tanker og diskurser om, hvad og hvordan arbejdet egentlig er, og hvorfor vi gør det.

Set fra kapitalismekritikkens perspektiv præsenterer dette både et analytisk og praktisk problem, eftersom det i forbavsende grad er blevet svært at se forskel mellem cutting edge-ledelsesteori og den mest radikale kapitalismekritiske teori, som den udfoldes i eksempelvis *Empire*, både hvad angår de teknologier de trækker på, og det retoriske vokabular (Thrift 2002). Men omvendt ligger dette paradoks selvfølgelig fint i forlængelse af netop Manifestet, som også er præget af et ambivalent forhold til bourgeoisie's revolutionære kraft, som tydeligvis synes både at fascinere og frastøde Marx og Engels. Pointen er derfor, at kapitalismen altid halser efter. Ud fra et kapitalismekritisk perspektiv kunne det jo umiddelbart lyde positivt. Men det betyder samtidig også, at man skal være forsigtig med, hvad man ønsker sig, og hvad man drømmer højt om.

REFERENCER

- Bauwens, Michel. *Synthetic Overview of the Collaborative Economy*, Chiang Mai: P2P Foundation, 2012.
- Benkler, Yochai. *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven & London: Yale University Press, 2006.
- Bifo (Berardi, Franco). »What is the Meaning of Autonomy Today?«, *transversal*, 2003 (<http://eipcp.net/transversal/1203/bifo/en>).
- Bifo (Berardi, Franco). *The Soul at Work: From Alienation to Autonomy*, Los Angeles: Semiotext(e), 2009.
- Boltanski, Luc og Chiapello, Eve. *The New Spirit of Capitalism*, London: Verso, 2005.
- Drucker, Peter F. *Post-Capitalist Society*, New York: Harper Collins, 1994.
- Dyer-Witthford, Nick. »Empire, Immaterial Labor, the New Combinations, and the Global Worker«, *Rethinking Marxism*, vol. 13, nr. 3/4, 2001.
- Dyer-Witthford, Nick. *Autonomist Marxism and the Information Society*, Canberra: Treason Press, 2004.
- Florida, Richard. *The Rise of the Creative Class: and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, New York: Basic Books, 2002.
- Hardt, Michael og Antonio Negri. *Empire*, Cambridge & London: Harvard University Press, 2000.
- Hardt, Michael og Negri, Antonio. »Globalisering og demokrati«, *Distinktion* nr. 6, 2003.
- Hardt, Michael og Antonio Negri. *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, London: Hamish Hamilton, 2004.
- Huws, Ursula. *The Making of a Cybertariat: Virtual Work in the Real World*, New York: Monthly Review Press, 2003.
- Lazzarato, Maurizio. »Immaterial Labour«, i Paolo Virno og Michael Hardt (red.), *Radical Thought in Italy*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Lazzarato, Maurizio. »Fra biomagt til biopolitik«, *Øjeblikket*, vol. 13 nr. 47, 2006.
- Marazzi, Christian. *Capital and Language: From the New Economy to the War Economy*, Los Angeles: Semiotext(e), 2008.
- Marx, Karl. *Kapitalen: Kritik af den politiske økonomi*, København: Rhodos, 1970-72.
- Marx, Karl. *Grundrids til kritikken af den politiske økonomi* (bind 1-4), Aarhus: Modtryk, 1974.
- Maxwell, Richard og Miller, Toby. *Greening the Media*, Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Moulier Boutang, Yann. *Cognitive Capitalism*, Cambridge: Polity, 2011.
- Seymore, Benedict. *Mute: Precarious Reader*, London: Mute Magazine, 2005.
- Robinson, Joan. *Economic Philosophy*, Piscataway: Transaction Books, 2009.
- Standing, Guy. *The Precariat: The New Dangerous Class*, London: Bloomsbury, 2011.
- Stephensen, Jan Løhmann. *Kapitalismens ånd & den kreative etik*. Aarhus: Digital Aesthetic Research Center, 2010.
- Thrift, Nigel. »Think and act like revolutionaries: episodes from the global triumph of management discourse«, *Critical Quarterly*, vol. 44, 2002.
- Tronti, Mario. »Workers and Capital«, *Telos*, vol. 14, 1972.
- Virno, Paolo og Hardt, Michael (red.). *Radical Thought in Italy*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Wright, Steve. »Reality Check: Are We Living In An Immaterial World?«, *Mute Magazine*, vol. 2 nr. 1, 2005.